

ETNOLOGIYA ELMİNİN TARİXİ

AZƏRBAYCAN ETNOLOGİYASININ TƏSİSATLANMASI TARİXİ: KEÇMİŞ TƏCRÜBƏDƏN GƏLƏCƏYƏ BAXIŞ

©2025

BƏHMƏN ƏLİYEV*

*AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu
ORCID:0000-0003-0281-9899; email: behmenaa@gmail.com
<https://doi.org/10.59849/3105-3653.2025.1.9>

Xülasə: *Hər bir elm sahəsinin, o cümlədən Azərbaycan etnologiya elminin inkişafı, tədqiqat istiqamətləri, tədqiqat mövzuları, kadr potensialının formalaşması və s. bu elmin təsisatlanması, elmi müəssisələrin yaranması, dövrün elmi tələblərinə, çağırışlarına uyğun olaraq yenidən təşkili ilə sıx bağlıdır. Azərbaycan etnologiya elminin təsisatlanmasının öyrənilməsi elmin inkişaf xüsusiyyətlərinin daha dərindən tədqiqinə imkan verir.*

Azərbaycanda etnoloji fikir XIX əsrin ikinci yarısından formalaşmağa başlasa da, ilk olaraq XX yüzilin 20-ci illərində – Bakı Universitetinin Şərq bölməsində (1919-cu il), Azərbaycan Dövlət Universitetinin Şərqsünəşliq fakültəsinin ölkəşünəşliq-pedaqoji dərənəşində, Xəlq Maarifi Komissarlıqının muzey-ekskursiya şöbəsində (1920-ci il), Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti (bundan sonra: Cəmiyyət) (1923) (1923-cü il) çərçivəsində etnoloji-etnoqrafik tədqiqatlar aparılmışdır. Xəlq Maarif Komissarlığı nəzdindəki muzey-ekskursiya şöbəsi 1924-cü ildə Azərbaycan Dövlət Muzeyinə çevrilmişdir. Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti 1925-ci ildə Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sərəncamına keçirilmiş, Birinci Ümumazərbaycan Diyarşünəşliq qurultayı (1924), Birinci Ümumittifaq Türkoloji qurultayı (1926) baş tutmuşdur.

Keçmiş SSRİ-də siyasi-ideoloji yənəşmələrin təsiri altında 1929-cu ildə “etnologiya” sözündən imtina edilmiş, bu elm sahəsinin “etnoqrafiya” adlandırılması qərara alınmışdır.

Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin əsasında 1929-cu ildə Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutu yaradılmış, onun tərkibində tarix-etnoqrafiya şöbəsi (və ya ölkəşünəşliq) fəaliyyət göstərmişdir. 1932-ci ildə SSRİ Elmlər Akademiyasının Zaqafqaziya filialının Azərbaycan Bölməsi yaradıldıandan sonra etnoqrafik tədqiqatlar tarix şöbəsində, maddi-mədəniyyət bölməsində mərkəzləşdirilmişdir. 1935-ci il oktyabrın 25-də SSR Elmlər Akademiyasının Azərbaycan Filiali nəzdində Tarix, Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu yaradılmışdır. SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan Filiali tərkibində Abbasqulu Ağa Bakıxanov adına Tarix İnstitutunda (1944), Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası (1945) Tarix İnstitutunun maddi mədəniyyət şöbəsində, Azərbaycan Tarixi Muzeyinin etnoqrafiya şöbəsində (1954), Azərbaycan SSR EA-nın Kirovabad (Gəncə) elmi bazasında

(1945-ci ildə) etnoqrafik tədqiqatlar aparılmışdır. Azərbaycan Tarixi Muzeyinin etnoqrafiya şöbəsi sonralar Tarix İnstitutuna köçürülmüşdür.

Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Tarix İnstitutunda 1974-cü ildə Arxeologiya və Etnoqrafiya sektoru yaradılmış, 1976-cı ildə isə Azərbaycan Dövlət Universitetində arxeologiya və etnoqrafiya kafedrası fəaliyyətə başlamışdır.

1989-cu ildə Qazaxıstanın paytaxtı Almatı şəhərində keçirilmiş elmi konfransda bu elm sahəsinin yenidən "etnologiya" adlandırılmasına qərar verilmişdir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti 1993-cü il iyulun 8-də isə Tarix İnstitutunun Arxeologiya və etnoqrafiya sektorunun genişləndirilərək instituta çevrilməsi haqqında 366 sayılı qərar vermişdir. 1996-cı ildən Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunda "etnoqrafiya və etnologiya" ixtisası üzrə aspiranturaya qəbul aparılmışdır.

AMEA Rəyasət Heyətinin 26 may 2023-cü il tarixli 14/3 nömrəli qərarı ilə AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutunun etnoqrafiya üzrə şöbələri AMEA Abbasqulu Ağa Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun strukturuna keçirilmişdir. AMEA Ümumi Yığıncağının 29 noyabr 2023-cü il tarixli qərarı ilə Tarix İnstitutunun AMEA Abbasqulu Ağa Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu adlandırılması məqsəduyğun sayılmışdır. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti 19 yanvar 2024-cü il tarixində institutun AMEA Abbasqulu Ağa Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu adlandırılması haqqında qərar qəbul etmişdir.

Açar sözlər: Etnoloji fikir tarixi, elmi müəssisələr, arxeologiya və etnoqrafiya, tarix və etnologiya

ESTABLISHMENT HISTORY OF ETHNOLOGICAL SCIENCE OF AZERBAIJAN: A SIGHT INTO THE FUTURE FROM THE EXPERIENCE OF THE PAST

©2025

BAHMAN ALIYEV*

*A.A.Bakikhanov Institute of History and Ethnology of ANAS
ORCID: 0000-0003-0281-9899; e-mail: behmenaa@gmail.com;
<https://doi.org>

Abstract: The development of each field of science, including Azerbaijani ethnology, research directions, research topics, formation of human resources, etc. are closely related to the institutionalization of science, the creation of scientific institutions, reorganization in accordance with scientific requirements and challenges of the time. The study of the formation of Azerbaijani ethnological science allows us to study in more depth the features of the development of this science. Ethnological thought began to form in Azerbaijan in the second half of the 19th century, but first ethnological and ethnographic research was carried out within the framework of the 20s of the 20th century – in the regional studies and pedagogical

association of the Oriental Faculty of Baku University, a year later – at the Faculty of Oriental Studies of Azerbaijan State University, in the Museum and Excursion Department of the People's Commissariat of Education (1920), in the Azerbaijan Scientific Research Society (1923). In 1924, the Museum and Excursion Department of the People's Commissariat of Education was transformed into the State Museum of Azerbaijan. In 1925, the Azerbaijan Society for Research and Development was transferred to the Central Executive Committee of the Azerbaijan SSR, a congress of regional studies experts (1925) and the First Turkological Congress (1926) were held.

Under the influence of political and ideological approaches in the former USSR, in 1929, the word "ethnology" was abandoned, and it was decided to call this field of science only "ethnography".

In 1929, the Azerbaijan State Research Institute was established on the basis of the Azerbaijan Scientific and Educational Society, and the Department of History and Ethnography (or Regional Studies) operated within it. After the establishment of the Azerbaijan Sector of the Transcaucasian Branch of the USSR Academy of Sciences in 1932, ethnographic research was centralized in the History Faculty and the Material Culture Department. On October 25, 1935, the Institute of History, Archaeology and Ethnography was established under the Azerbaijan Branch of the USSR Academy of Sciences. Ethnographic research was conducted as part of the Azerbaijan Branch of the USSR Academy of Sciences: the Abbasgulu Aga Bakikhanov Institute of History (1940), the Material Culture Department of the Institute of History of the Academy of Sciences of the Azerbaijan SSR (1945), the Ethnographic Department of the Museum of History of Azerbaijan (1954), and the scientific base of the EA Azerbaijan SSR in Ganja (1945). The Ethnography Department of the Museum of History of Azerbaijan was later transferred to the Institute of History.

In 1974, the Department of Archeology and Ethnography was established at the Institute of History of the Academy of Sciences of Azerbaijan, and in 1976, the Department of Archeology and Ethnography at the Azerbaijan State University.

In 1989, at a scientific conference held in the capital of Kazakhstan, Almaty, was decided to rename this field of science back to "ethnology". On July 8, 1993, the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan adopted Decision No. 366 on expanding the archeology and ethnography sector of the Institute of History and transforming it into an institute.

According to the decision of the Presidium of ANAS No. 14/3 dated May 26, 2023, the ethnography departments of the Institute of Archeology, Ethnography and Anthropology of ANAS were transferred to the structure of the Institute of History named after Abbasgulu Aga Bakikhanov of ANAS. By the decision of the General Assembly of ANAS dated November 29, 2023, it was considered appropriate to name the Institute of History the Institute of History and Ethnology named after Abbasgulu Aga Bakikhanov of ANAS. On January 19, 2024, the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan made a decision to name the Institute the Institute of History and Ethnology named after Abbasgulu Aga Bakikhanov of ANAS.

Keywords: *History of ethnological thought, scientific institutions, archeology and ethnography, history and ethnology*

ИСТОРИЯ СОЗДАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЭТНОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ: ВЗГЛЯД В БУДУЩЕЕ ИЗ ОПЫТА ПРОШЛОГО

©2025

БАХМАН АЛИЕВ*

*Институт Истории и Этнологии НАНА имени А.А.Бакиханова
ORCID: 0000-0003-0281-9899; email: behmenaa@gmail.com; <https://doi.org>

Резюме: Развитие каждой области науки, в том числе и азербайджанской этнологии, направления и темы ее исследований, формирование кадрового потенциала и т.д. тесно связано с институционализацией науки, созданием научных учреждений, реорганизацией в соответствии с научными требованиями и вызовами времени. Изучение проблемы становления азербайджанской этнологической науки позволяет глубже изучить особенности развития этой отрасли науки.

Этнологическая мысль в Азербайджане начала формироваться со второй половины XIX века, но этнологические и этнографические исследования проводились в 20-х годах XX века – в страноведческо-педагогическом отделении Восточного факультета Бакинского университета, годом позже – на факультете востоковедения Азербайджанского государственного университета, в музейно-экскурсионном отделе Народного комиссариата просвещения (1920), Общества обследования и изучения Азербайджана (1923). В 1924 году Музейно-экскурсионный отдел Народного комиссариата просвещения был преобразован в Государственный музей Азербайджана. В 1925 году Общества обследования и изучения Азербайджана было передано в ведение ЦИК Азербайджанской ССР, Первый Всеазербайджанский Краеведческий съезд (1924) и Первый Всесоюзный Тюркологический съезд (1926).

Под влиянием политико-идеологических подходов в бывшем СССР в 1929 году от слова «этнология» отказались, и эту отрасль науки было решено называть только «этнографией».

В 1929 году на базе Общества обследования и изучения Азербайджана был создан Азербайджанский государственный научно-исследовательский институт, в его составе действовал отдел истории и этнографии (или страноведения). После создания в 1932 году Азербайджанского филиала Закавказского отделения Академии наук СССР этнографические исследования были централизованы на историческом факультете и отделе материальной культуры. 25 октября 1935 года при Азербайджанском филиале Академии наук СССР был создан Институт истории, археологии и этнографии. Этнографические исследования в эти годы проводились в Институте истории Азербайджанского филиала Академии наук СССР (1940 г.), в отделе материальной культуры Института истории АН Азербайджанской ССР (1945 г.), в этнографическом отделе Музея истории Азербайджана (1954 г.), в научной

базе АН Азербайджанской ССР в Кировабаде (в Гяндже) (1945 г.). Этнографическом отделе Музея истории Азербайджана позже был передан в Институт истории.

В 1974 году в Институте истории Академии наук Азербайджана был создан отдел Археологии и этнографии, а в 1976 году – кафедра археологии и этнографии в Азербайджанском государственном университете.

В 1989 году на научной конференции, состоявшейся в столице Казахстана в Алматы, было решено вновь переименовать эту область науки в «этнологию». 8 июля 1993 года Кабинет Министров Азербайджанской Республики принял решение №366 о расширении сектора археологии и этнографии Института истории и преобразовании его в отдельный институт.

Согласно решению Президиума НАНА №14/3 от 26 мая 2023 года этнографические отделы Института археологии, этнографии и антропологии НАНА были переданы в структуру Института истории имени Аббасгулу Ага Бакиханова НАНА. Решением Президиума НАНА от 29 ноября 2023 года было признано целесообразным переименовать Институт истории в Институт истории и этнологии имени Аббасгулу Ага Бакиханова НАНА. 19 января 2024 года Кабинет Министров Азербайджанской Республики принял решение переименования института в Института истории и этнологии имени Аббасгулу Ага Бакиханова НАНА.

Ключевые слова: *История этнологической мысли, научные учреждения, археология и этнография, история и этнология*

Giriş

Azərbaycanın XIX əsrin əvvəllərindən Çar Rusiyasının işğalı altına düşməsi, 1920-ci ilin sovet işğalından sonra qərarlaşmış şərait həyatın bütün sahələrində olduğu kimi, elmlərin formalaşmasına, təsisatlanmasına, təşkilatlanmasına, elmi metod və metodologiyaların, tədqiqat istiqamətlərinin müəyyənləşməsində və s. həlledici olmuşdur.

XIX əsrin ortalarında Rusiyanın Peterburq, Moskva şəhərləri ilə yanaşı Tiflis də Qafqazşünaslığın mərkəzinə çevrilmişdir. 1840-1860-cı illərdə Rusiya İmperator Coğrafiya Cəmiyyətinin Qafqaz filialı (1845), Tiflisdə Qafqaz Kənd Təsərrüfatı Cəmiyyəti (1850), Qafqaz Arxeocoğrafiya Komissiyası, Rusiya İmperator Texniki Cəmiyyətinin Bakı şöbəsi (1879-cu il) yaradılmışdır, bu və digər elmi müəssisələr Qafqazın, o cümlədən Azərbaycan etnoqrafiyasının, maddi və mənəvi mədəniyyətinin öyrənilməsində mühüm rol oynamışdır.

Hələ XIX əsrin 40-50-ci illərində Rusiya Coğrafiya Cəmiyyətinin nəzdində fəaliyyət göstərən etnoloji şöbənin üzvləri K.M.Ber, N.İ.Nadejdin, K.D.Kavelin etnoqrafiya elminin əsas prinsiplərini işləyib hazırlamışdılar.

Rusiya Coğrafiya Cəmiyyətinin yaradıcılarından, etnoqrafiya şöbəsinə rəhbərlik edən N.İ.Nadejdin 1846-cı ildə cəmiyyətin iclaslarının birində “Rus xalqlarının etnoqrafik tədqiqi haqqında” adlı çıxışında etnoqrafiyanı müstəqil elm sahəsi kimi

qiymətləndirərək, onun üç tədqiqat istiqamətini – dil, fiziki etnoqrafiya və psixoloji etnoqrafiyanı fərqləndirmişdir.¹ Rusiya İmperator Coğrafiya Cəmiyyətinin Qafqaz şöbəsinə 1951-ci ildə üzv seçilən Mirzə Fətəli Axundov, yazıçı İsmayıl bəy Qutqaşanlı (1806-1869), M.Məhərrəmov sonralar Qafqaz Arxeoqrafiya Komissiyasında tədqiqat işlərinə cəlb olunmuşdular. Qafqaz müftisi Məmməd Əfəndi Müftizadə (1851), Hüseyn bəy Ağalarov (1864), İsa sultan Şaxtaxtinski (1880), A.S.Yuzbaşov (1882), Yusif Məlik Babaxanov (1900), Məhəmməd Sultan Şahtaxtılı (1903) kimi Azərbaycan ziyalıları coğrafiya cəmiyyətinin işində iştirak etmişlər. Bundan başqa, Məmməd Həsən Əfəndiyev, Səfər Əli Tuqanov, Hacı Səlim Sultanov, Məşədi Cahangir, İ.Q.Əlibəyov Rusiya Coğrafiya Cəmiyyətinin Qafqaz şöbəsinin üzvü olmuşlar. Qafqaz, o cümlədən Azərbaycan tarixinin elmi bazası üçün materialların nəşrində Qafqaz Sərdarı Baş İdarəsinin 12 cildlik “Qafqaz Arxeoqrafiya Komissiyasının Aktları” («Акты Кавказской Археографической Комиссии», АКАК, 1866-1904-cü illər), “Zaqafqaziya vilayətinin dövlət kəndlilərinin iqtisadi məişətinin öyrənilməsi materialları” («Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края», “Zaqafqaziya vilayətinin dövlət kəndlilərinin iqtisadi məişətinin öyrənilməsi materiallarının icmalı” (Свод материалов по изучению экономического быта государственных крестьян Закавказского края)), “Tarix və Arxeologiya Cəmiyyətinin Xəbərləri” («Известия Общества истории и археологии») mühüm rol oynamış, Azərbaycanın coğrafiyası, tarixi, etnoqrafiyası, iqtisadiyyatının öyrənilməsi sonrakı tədqiqatlar üçün baza yaratmışdır.²

Moskva Universitetində etnoqrafiya fənninin tədrisi 1860-cı ildə başlamışdır, həmin il Moskva Universitetinin Təbiət elmləri, antropologiya və etnoqrafiya Həvəskarları Cəmiyyəti yaradılmışdı. MU-da D.N.Anuçinin rəhbərliyi ilə 1884-cü ildə coğrafiya və etnoqrafiya kafedrası yaradılmış, elə onun sayəsində universitetdə Antropologiya, arxeologiya və etnoqrafiya muzeyi təşkil olunmuşdur. D.N.Anuçinin elmi ideyaları xalqlar haqqında elmin inkişafına mühüm təsir göstərmişdir, öz tədqiqatlarında o, antropologiya, arxeologiya və etnoqrafiya elmlərinin birləşdirilməsi ilə “üçlük” konsepsiyasını əsaslandırmışdır. Bu təlimin çoxsaylı tərəfdarları olmaqla yanaşı, indi də əhəmiyyətini itirməmişdir. D.N.Anuçin xalqlar haqqında elmi, yəni etnologiyanı “ümumi etnologiya və ya ibtidai mədəniyyət tarixi”, “xalqların təsnifatı və xalq həyatının müxtəlif aspektləri”nə görə xüsusi etnoqrafiyanı və ya xalqşünaslığı özündə birləşdirən elm sahəsi kimi müəyyənləşdirmişdir.³ D.N.Anuçin inqilabın ilk illərində yarımçıq qalmış fəaliyyətini 1919-cu ildə bərpa etmiş, əvvəlcə

¹ Гамлет Темирович Тавадов. **Этнология. Учебник для вузов.** Москва: Проект, 2002, 352 с., с.50.

² Тамилла Керимова. **Из истории Национальной Академии наук Азербайджана.** Баку, Издательство «Тахсил», 2005, с.40.

³ Геннадий Евгеньевич Марков, Татьяна Дмитриевна Соловей. **Этнографическое образование в Московском Государственном Университете (К 50-летию кафедры этнографии исторического факультета МГУ).** «Этнографическое обозрение», 1990, №6, с.79-91

Fizika-riyaziyyat fakültəsinin coğrafiya kafedrasında dərs demiş, 1919-cu ildə Antropologiya kafedrasını yaratmış, etnoqrafiyadan mühazirələr oxumuşdur.

Dünyada yayılmış nəzəriyyələr, elmi məktəblər Çar Rusiyası dövründə bir sıra ictimai-humanitar elm sahələrinin formalaşmasına güclü təsir göstərmişdir. Bu tendensiyanın imperiyanın uçqarlarında, o cümlədən Azərbaycanda hansı şəkildə özünü göstərməsi daha geniş tədqiqatların mövzusu olsa da, qeyd etməliyik ki, xüsusi ilə XIX əsrin ortalarından başlayaraq maarifçilik hərəkatının genişlənməsi, ilk dram əsərlərinin, ilk qəzetin, ilk teatrın yaranması, əsrin sonlarına doğru qəzetlərin sayının artması və s. etnoloji fikrin təşəkkülündə əhəmiyyətli olmuşdur.

XX əsrin birinci yarısında Azərbaycanda etnologiya elminin təsisatlanması

Birinci Rus inqilabı, Rus-Yapon müharibəsi, Birinci Dünya müharibəsi, 1917-ci ilin fevral burjua inqilabı, 1917-ci ilin oktyabr çevrilişi, bolşevik-sovet rejiminin qurulması, vətəndaş müharibəsi və s. prosesləri yaşayan Rusiyada, eləcə də yenidən bolşevik istilasından üzlənmiş müstəmləkələrdə müxtəlif elm sahələrinin inkişafına, təsisatlanmasına mühüm təsir göstərmişdir. İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, XX əsrin 30-cu illərində təkcə təbiət elmlərində deyil, eləcə də ictimai elmlərdə aparıcı olan evolyusionizm etnologiya elminin formalaşmasında öz sözünü demişdir.

Azərbaycan etnologiya elminin formalaşmasına, nəzəri əsaslarının, təsisatlarının yaranmasına Çar Rusiyasının, eləcə də Sovet Rusiyasının (SSRİ) elm mərkəzlərində – Moskvada, Sankt-Peterburqda gedən elmi-ideoloji müzakirələrin, yenidən təsisatlanma, təşkilatlanma prosesinin təsirini nəzərə almaq lazımdır. Təxminən 100 illik Çar Rusiyası dövrü, sonra sovet dövrünün başlaması Azərbaycanın etnologiya elminin nəzəri əsaslarının formalaşmasına, təsisatlanması və təşkilatlanmasına ciddi təsir göstərmişdir.

Oktyabr çevrilişindən sonra Rusiya xalqlarının öyrənilməsi məqsədi ilə yeni elmi müəssisələr təsis edilmişdir, 1918-ci ildə Petroqrada Coğrafiya İnstitutunda etnologiya fakültəsi, 1919-cu ildə Moskva və Petroqradda etnoqrafik mərkəzlər yaradılmışdır. Moskva Dövlət Universitetində ictimai elmlər fakültəsi yenidən təşkil edilmiş, onun əsasında 1925-ci ildə bütün tarix fənlərinin tədris olunduğu etnoloji fakültə (“etnofak”) yaradılmışdır.⁴

Hələ 1919-cu ildə Bakı Universitetinin Şərqi bölməsinin nəzdində etnoqrafik iş aparılmış, bu məqsədlə ölkəşünaslıq-pedaqoji dərnəyi yaradılmışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Bakıda “Şərqi arxeologiyasını və tarixini sevənlər” dərnəyi yaradılmış, dekabr ayının 7-də, Azərbaycan parlamentinin fəaliyyətə başlamasının ildönümündə “İstiqlal” adlanan dövlət muzeyi təşkil edilmişdir. Bu muzeyin kolleksiyaları sonralar Azərbaycan Dövlət Muzeyinin kolleksiyalarının əsası təşkil etmişdir.

Həmin il dekabrın 29-da dərnəyin üzvləri Bakı Universitetinin nəzdində “Müsəlman Şərqi Öyrənən Cəmiyyət”i yaratmışdılar. Cəmiyyət müsəlman Şərqi-nin, əsasən Azərbaycan, Türkiyə, İran və Türküstanın tarixinin lingvistik, arxeoloji

⁴ Кирилл Василевич Чистов. Из истории советской этнографии 30-80 гг. XX века. К 50-летию Института Этнографии АН СССР. **Советская этнография.** 1987, №3, с.4, с.3-17

və etnoqrafik baxımdan öyrənilməsinə xüsusi önəm verirdi. Gəncədə də bu cəmiyyətin filialı açılmışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan, bolşevik işğalından sonra “Müsəlman Şərqi Öyrənən Cəmiyyət”in fəaliyyəti dayandırılmışdır.⁵

Bakı Universitetinin əsasında 1920-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universiteti təşkil edilmişdir. Universitetdə 1922-ci il mart ayının 30-da Şərqsünaslıq fakültəsi (tarix və folklor bölmələri ilə birlikdə 22 kafedra) yaradılmış, “Xəbərlər” jurnalının nəşrinə başlanılmışdır. Lakin Maarif Komissarlığı Şərq xalqlarının qurultayının qərarı ilə 1920-ci ildə yaradılmış Şərqsünaslıq İnstitutunun Bakıda fəaliyyət göstərməsi məqsəduyğun saymamışdır, institut təcili olaraq Moskvaya köçürülmüşdür. Universitetin fəaliyyəti Azərbaycan, Yaxın və Orta Şərq ölkələrinin tarixini, eləcə də iqtisadi və sosial həyatını, dillərini, ədəbiyyatını, etnoqrafiyasını və dinlərini tədqiq edən şərqşünas mütəxəssislər yetişdirən elmi məktəbin yaranmasına gətirib çıxarmışdır.⁶ Universitetin tarix və filologiya fakültəsi 1923-cü il aprelin 19-da ictimai elmlər fakültəsinə (tarix, dil və iqtisadiyyat şöbələri olmaqla) çevrilmişdir.⁷

XX əsrin birinci yarısı üçün xarakterik olan sosial-siyasi proseslər formalaşmaqda olan etnoqrafiya elminin tədqiqat istiqamətlərinin müəyyənələnməsinə mühüm təsir göstərmişdir.⁸

Azərbaycan etnoqrafiya elminin təsisatlanması elmin inkişaf problemlərini üzə çıxarmağa imkan verir, dövrün xüsusiyyətlərindən asılı olaraq elmin inkişaf istiqamətlərini müəyyən edirdi. Belə ki, Bakıda 1920-ci ildə Xalq Maarifi Komissarlığı nəzdindəki dərnəyin bazası əsasında yaradılmış muzey-ekskursiya şöbəsinin, 1923-cü ildə isə Nəriman Nərimanovun təşəbbüsü və Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin sədrliyi ilə yaradılan Azərbaycan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin təşkili respublikada tarix, arxeologiya və etnoqrafiya elmlərinin inkişafında xüsusi mərhələ olmuşdur.⁹

Respublikada elmi tədqiqatların aparıldığı əsas və birinci mərkəz olan Azərbaycan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin (1923-1929-cü illər) bazasında müxtəlif elm sahələrinə aid bölmələr və komissiyalar yaradılmış, yerli gənc kadrlar yetişdirilmişdir. Cəmiyyət elə ilk dövrlərdən özünü gələcək Elmlər Akademiyasının təməli kimi göstərmişdir. Cəmiyyət elm sahələrinin qorunub-saxlanması və inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynamış, yerli və xarici tədqiqatçıların diqqətini

⁵ Тамилла Керимова. **Из истории Национальной Академии наук Азербайджана.** Баку, Издательство. «Техсил», 2005, 568 с., с.46.

⁶ Тамилла Керимова-Коджаева. **Этапы становления и развития востоковедческой науки в Азербайджанской ССР. История Востока.** Историография, источниковедение, методы исторического исследования. Ориенталистика, <https://doi.org/10.31696/2618-7043-2023-6-1-097-1172023> год, vol.6, №1, с.100.

⁷ Səbinə İsmayılova. BDU-nun tarix fakültəsinin tarixindən. **Bakı Universitetinin Xəbərləri.** Humanitar Elmlər Seriyası. №3, 2015, s.78-84, s.79.

⁸ Sevdagül Əliyeva. **XX əsrin birinci yarısında Azərbaycan etnoqrafiya elminin inkişafı (tarixi-etnoqrafik tədqiqat)**, tar.elm.nam.diss... avtoreferatı. Bakı: 2001, 18 s.

⁹ Bəhmən Əliyev. **XX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda etnoqrafiya elminin inkişafı.** Tarix elmləri namizədi dissertasiyası. Bakı, 2007, 188 s., s.9.

Azərbaycan xalqının elm və mədəniyyətinin müxtəlif sahələri ilə bağlı tədqiqatlar aparılmasına cəlb edə bilmişdi. Dərin və məqsədyönlü iş aparmaq üçün Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin tərkibində tarix-etnoqrafiya, iqtisad və təbiət elmləri, daha sonra türkoloji komissiyaları, alt komissiyaları, eləcə də bir sıra bürolar yaradılmışdır. Respublikada tarix, arxeologiya və etnoqrafiyanın öyrənilməsində ilk elmi özək olan cəmiyyətin 1923-cü il noyabrın 9-da yaradılan tarix-etnoqrafiya bölməsinin (sədri Tağı Şahbazi) 204 üzvü vardı. Cəmiyyət intensiv nəşriyyat işi ilə də məşğul idi, 1925-ci ildən “Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin Xəbərləri” nəşr edilməyə başlamış, az vaxtda özünü respublikada ən mühüm elmi nəşrlərdən biri kimi göstərmişdi.¹⁰

Bu illərdə etnoqrafik fəaliyyət Azərbaycan Dövlət Universitetinin şərqşünaslıq fakültəsində, 1920-ci ildə yaradılmış Diyarşünaslıq və Pədoqoji dərnişin əsasında Xalq Maarif Komissarlığı nəzdində təşkil edilmiş muzey-ekskursiya şöbəsində də cəmlənmiş, 1924-cü ildən bu şöbə Azərbaycan Dövlət Muzeyinə çevrilmişdir.¹¹

Muzey ekskursiya şöbəsi 1924-cü ildə Azərbaycan Dövlət Muzeyinə çevrilmiş, 1925-ci ildə Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sərəncamına keçirilmişdir.¹² Bakıda 1924-cü ilin sentyabr ayında keçirilmiş Birinci Ümumazərbaycan Diyarşünaslıq qurultayı da tarix, arxeologiya və etnoqrafiyanın inkişafına, diyarşünaslıq hərəkatının inkişafına güclü təkan vermişdir. Cəmiyyət çərçivəsində Azərbaycana yaxın Xarici Şərq ölkələrinin hərtərəfli tədqiqini nəzərdə tutan büronun yaradılması (1928-ci il) onun fəaliyyət sahəsini genişləndirmişdir. Xarici Şərq bürosunun yaradılması Azərbaycanda şərqşünaslıq elminin inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Bakıda Birinci Türkoloji qurultayda (26 fevral – 5 mart 1926-cı il) türk xalqlarının əski əlifbadan latın qrafikalı əlifbaya keçməsi, türk xalqlarının tarixi və etnologiyası ilə bağlı qərarlar ictimai-humanitar elmlərin inkişafında pozitiv rol oynamışdır.¹³

Keçmiş SSRİ-də 1920-ci illərin sonu, 1930-cu illərin əvvəllərində “yeni məişət uğrunda”, “sovet həyat tərzii uğrunda”, “məişətin sosialistləşdirilməsi uğrunda” kimi şüarlar irəli sürüldüyü, kollektivləşmə prosesinin var gücü ilə davam etdiyi bir

¹⁰ Тамилла Керимова-Коджаева. **Этапы становления и развития востоковедческой науки в Азербайджанской ССР. История Востока.** Историография, источниковедение, методы исторического исследования. Ориенталистика, <https://doi.org/10.31696/2618-7043-2023-6-1-097-1172023> год, vol 6, №1, с.99; Тамилла Керимова. **Из истории Национальной Академии наук Азербайджана.** Баку, Издательство «Тахсил», 2005, с.56.

¹¹ Гасан Гулиев. Музей истории Азербайджана. **Советская этнография**, 1955, №2, с.131-133; Гулиев Г.А. Этнография Азербайджане за 40 лет. **Советская этнография**. 1961, №4, с.166-170.

¹² Вəhmən Əliyev. **XX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda etnoqrafiya elminin inkişafı.** Tarix elmləri namizədi dissertasiyası. Bakı, 2007.188 s.

¹³ Тамилла Керимова. Съезд, объединивший тюркский мир (посвящается 90-летию Первого Всесоюзного Тюркологического съезда). **Известия НАН Азербайджана. Серия общественных наук**, 2016, №3, с.20-34, с.26

dövrə etnologiya elminin nəzəri əsasları, metod və metodologiyası ilə bağlı ciddi müzakirələr gedirdi.

Moskva Dövlət Universitetində 1925-ci ildə yaradılan Etnologiya fakültəsi etnoqrafiya, ədəbiyyat, təsviri sənət, tarix arxivi şöbələrindən və arxeoloji-etnoqrafik muzeydən (rəhbəri L.İ.Nekrasov), tarix-etnoloji kabinetdən (rəhbəri P.F.Preobrajenski) ibarət idi. Fakültənin vəzifələrinə tarix, arxeologiya, etnoqrafiya, ədəbiyyatşünaslıq və sənətşünaslıq sahələri üçün yüksək ixtisaslı kadrlar, eləcə də praktik yönümlü muzey əməkdaşları, nəşriyyat redaktorları, ədəbiyyat tənqidçiləri, arxiv işçiləri, eləcə də “azsaylı xalqlar üçün mədəniyyət və siyasi təbliğat işçiləri” hazırlayırdı. MDU-nun Etnologiya fakültəsində tədris olunan etnoqrafik fənlərin tarixi mövzularla sıx əlaqəsinə önəm verilməsi müharibədən sonrakı illərdə etnoqrafiya kafedrasının əsas prinsiplərindən birinə çevrildi. Moskva və Leninqrad etnoqraflarının yığınağının qərarında etnoqrafiyanın “tarixləşdirilməsi” müsbət qiymətləndirilmişdir. Həmin il ilk dəfə olaraq P.F.Preobrajenskinin “Etnologiya” dərsliyi işiq üzü görmüş, burada bir sıra müəllimlərin və elmi işçilərin etnologiyanın “tarixləşdirilməsinə” dair metodoloji göstərişləri, XX əsrin əvvəllərinin burjuva konsepsiyaları ilə marksist ideologiyanın bəzi yanaşmaları ilə eklektik birləşdirilməsi əksini tapmışdır. Öz dövrü baxımından bu dərslük gənc mütəxəssislərin hazırlanmasında müsbət rol oynamış, onda əksini tapan bəzi məsələlər bu gün də əhəmiyyətini itirməmişdir.¹⁴

Həmin dövrdə etnoqrafiyanın əsas məqsədinin ibtidai insan mədəniyyətinin morfoloqiyası və dinamikasını öyrənmək olduğu haqqında yanaşmaya rast gəlinirdi. 1920-ci illərin sonları – 1930-cu illərin əvvəllərində aparılan elmi diskussiyalarda bu tendensiya sovet etnoqrafiyasında aparıcı olmuşdur.¹⁵ Ümumrusiya Arxeoloq və etnoqrafların müşavirəsində (7-11 may 1932-ci il) əsas məruzədə bildirilirdi ki, etnoqrafiya yalnız ibtidai icma quruluşunun problemləri ilə məşğul olmalıdır, bu işə faktiki olaraq özünü ləğvetmə demək idi.¹⁶

Moskvada 1929-cu ildə keçirilmiş etnoqrafik müşavirədə həmin dövrdə “etnoqrafiya” sözü ilə paralel istifadə olunan “etnologiya” sözündən imtina edilmiş, bu elm sahəsini yalnız “etnoqrafiya” adlandırılmasına qərar verilmişdir.¹⁷

Hələ 1920-ci illərin sonlarına doğru etnologiya fakültəsinin fəaliyyəti sovet partiya rəhbərliyinin narazılığına səbəb olmuş, kifayət qədər marksist yönlü olmadığına görə tənqidlərə məruz qalmışdır. Eyni zamanda fakültə “mədəniyyət

¹⁴ Геннадий Евгеньевич Марков, Татьяна Дмитриевна Соловей. Этнографическое Образование В Московском Государственном Университете (К 50-летию кафедры этнографии исторического факультета МГУ). **Этнографическое обозрение**, 1990, №6, с.81.

¹⁵ Юлиан Владимирович Бромлей, М.В.Крюков. Этнография: Место в системе наук, школы, методы. **Советское этнография**. 1987, №3, с.56, с.45-61.

¹⁶ Кирилл Василевич Чистов. Из истории советской этнографии 30-80 гг. XX века. К 50-летию Института Этнографии АН СССР. **Советское этнография**. 1987 №3, с.4, с.3-17.

¹⁷ Юлиан Владимирович Бромлей, М.В.Крюков. Этнография: Место в системе наук, школы, методы. **Советское этнография**. 1987, №3, с.45-46, с.45-61.

cəbhəsi” üçün konkret ixtisaslı kadr, pedaqoq hazırlamamaqda günahlandırılırdı, bu da onun tətbiqi əhəmiyyətini azaldırdı. Hətta Moskva Universitetinin Etnoloji fakültənin bir qrup məzunu 1930-cu ildə rəsmi orqanlara (Xalq Maarif Komissarlığına) müraciət edərək praktiki ixtisaslarının olmadığına görə əlavə dərslər keçilməsini tələb edirlər. Həmin dövrdə universitet tələbələri “burjua professorları”, “trotksizm”, “çürük liberalizm”, “menşevik liberalizmi” ilə mübarizədə təhlükəli qüvvəyə çevrilmişdi. MDU-da 1920-ci illərin sonunda marksist tarixçilər cəmiyyəti fəaliyyət göstərirdi, əsas vəzifələri “etnoqrafiyada marksist metodologiya uğrunda mübarizə” idi.

Nəticədə 1930-cu ilin ortalarında P.F.Preobrajenski həbs edilmiş, həbsxanada faciəli şəkildə həlak olmuşdur, 1931-ci ildə etnologiya fakültəsi fəaliyyətini dayandırmışdır. 1920-1930-cu illərin kəsişməsində tarix elminə ciddi zərbə vurulmuş, universitet təhsili sisteminin yenidən təşkilində etnologiya fakültəsi sıradan çıxarılmış, qısa müddətdə dünya elmi ilə əlaqəsi kəsilmiş, 1920-ci illərdə özünü göstərən nəzəri-metodoloji plüralizm aradan qaldırılmış, sovet ehkamlarının tam hökmranlığı başlamışdır. Etnoqrafiya elmi isə 20-ci illərin sonları – 30-cu illərin birinci yarısında aparılan müzakirələrdən sarsılmış şəkildə çıxmışdır. Etnologiya yalnız burjua elmi elan olunmuşdur, etnoqrafiya “xalqlar haqqında elm” adını almışdır. Bu da etnoqrafiyaya empirik sahə, materiallar toplamaq və təsvir etmək vəzifəsi yerini yetirən sahə kimi baxan xarici elm nümayəndələri ilə təmaslarda anlaşılmazlıqlara səbəb olmuşdur, bu anlaşılmazlıqlar hələ də qalmaqdadır.¹⁸

Keçmiş SSRİ-də 1930-cu illərin əvvəllərində Moskva Dövlət Universitetində Etnologiya fakültəsinin bağlanması, “Etnologiya kursu” (1929-cu il) dərsliyinin müəllifi Preobrajenskinin həbsi ilə elmin “etnologiya” adlandırılmasına son qoyulmuşdur.¹⁹ Preobrajenski hesab edirdi ki, etnologiya insan və onun fəaliyyəti haqqında geniş elm sahəsi olmalıdır, bu da anqlosakson ölkələrində yayılmış fiziki, sosial və mədəni antropologiya anlayışına uyğun idi.²⁰

Həmin illərdə bu elm sahəsinə tarix elmi kimi baxılması ənənəsi geniş yayılmışdır. Bu 1930-cu ilin əvvəllərində etnoqrafik tədqiqatları tarixi tədqiqatlar kimi müəyyənləşdirmək cəhdləri ilə əlaqədar idi. Elə həmin dövrdə etnoqrafiyanı “köməkçi tarix elmi” kimi təqdim etmək cəhdləri də ortaya çıxmışdır. Bu yanlış yanaşma hələ 1930-cu illərin sonlarından aradan qaldırıldı, sovet alimləri etnoqrafiyaya “tarix elmindən fərqli tədqiqat predmeti olan elm” kimi baxmağa başladılar.²¹

¹⁸ Геннадий Евгеньевич Марков, Татьяна Дмитриевна Соловей. Этнографическое Образование В Московском Государственном Университете (К 50-летию кафедры этнографии исторического факультета МГУ). **Этнографическое обозрение**, 1990, №6, с.81.

¹⁹ Валерий Тишков. Отвечаю на вопросы. http://www.valerytishkov.ru/cntnt/main_4.html?cons848_page=4

²⁰ Кирилл Василевич Чистов. Из истории советской этнографии 30-80 гг. XX века. К 50-летию Института Этнографии АН СССР. **Советское этнография**. 1987, №3, с.3, с.3-17.

²¹ Юлиан Владимирович Бромлей, М.В.Крюков. Этнография: Место в системе наук, школы, методы. **Советское этнография**. 1987, №3, с.45-46, с.45-61.

Etnoqrafiyanın predmeti etnoqrafik müşahidə yolu ilə ibtidai icma quruluşunun qalıqlarının öyrənilməsi hesab edilirdi. Akademik V.V.Struve “Sovet etnoqrafiyası və onun perspektivləri” adlı proqram məqaləsində yazırdı ki, etnoqrafiya ilk növbədə hələ millətə çevrilməmiş ibtidai icma dövrü icmalarını və ya erkən sinfi cəmiyyətləri öyrənir. 1920-ci illərin sonları 1930-cu illərin əvvəllərində humanitar və ictimai elm sahələrində baş verən konyuktur təzyiq və repressiyalar nəticəsində Moskva Universitetində tarix və etnologiyanın tədrisi bir neçə il dayandırıldı.²² 1931-ci ilin iyun ayında MDU-nun Tarix və fəlsəfə fakültəsi Moskva Dövlət Universitetinin strukturundan ayrıldı və onun əsasında iki fakültədən – tarix və fəlsəfədən ibarət Tarix və Fəlsəfə İnstitutu yaradıldı. Tarix fakültəsinin strukturuna aşağıdakı kafedrlar daxil idi: kapitalizmdən əvvəlki formasiyalar tarixi, Qərb tarixi, Qədim dünya tarixi, Orta əsrlər tarixi, SSRİ xalqları tarixi, Sov.İKP (b) və leninizm tarixi, şərqşünaslıq (1934-cü ildən müstəmləkə ölkələr tarixi), arxeologiya. Göründüyü kimi, etnologiya-etnoqrafiyanın tədris və tədqiqat sahəsi kimi mövcudluğuna rəsmi şəkildə son qoyulmuşdur.

“SSRİ məktəblərində vətən tarixinin tədrisi haqqında” fərmandan (1934-cü il) sonra tarix kafedrası yaradılma da etnoqrafik təhsilin bərpası bir neçə il sonra mümkün olmuşdur. Yalnız məşhur tarixçi, arxeoloq və etnoqraf S.P.Tolstovun təşəbbüsü ilə 1939-cu ildə MDU-nun Tarix fakültəsində etnoqrafiya kafedrası yaradılmışdır. D.N.Anuçinin davamçısı olan P.Tolstov etnoqrafik, arxeoloji və antropoloji tədqiqatlara əsaslanan kompleks yanaşmaya sadıq qalaraq kafedranın pedaqoji və elmi fəaliyyətini tarixi-etnoqrafik müstəviyə çıxarmışdır. Bu yanaşmanın nəticəsində Moskva Dövlət Universitetində etnoqrafik təhsilin praktiki və ümumi nəzəri problemlərə yönəldilmişdir.²³

SSRİ-də 1930-cu illərin sonlarında etnoqrafiyanın “tayfaları öyrənməklə məhdudlaşa bilməyəcəyi” haqqında məsələ qaldırılmışdır. Etnoqrafiya qarşısında əsas vəzifə kimi sosializm məişətinin öyrənilməsi, Sovet İttifaqının bütün xalqlarının çiçəklənən mədəniyyətinin tədqiqi” kimi məsələlər qoyulmuşdur. Bu yanaşma müharibədən sonrakı dövrdə inkişaf etdirilmişdir. Həmin dövrdə etnoqrafiya tarix elminin bütün xalqların (təkcə yazısız deyil) mədəniyyətini öyrənən sahəsi kimi qəbul edilir, tədqiqata müxtəlif tarixi dövrlərə aid təbəqələrdəki “milli və etnik spesifikasi” açmaq daxil edilirdi. Bundan sonra etnoqrafiyanın əsas vəzifələrindən biri kimi müasir mədəniyyət və məişətin öyrənilməsi müəyyənlanmışdır. Bunun nəticəsində etnoqraflar arasında müasir mədəni-məişət proseslərini hərtərəfli tədqiq etməyin vacibliyi haqqında təsəvvür möhkəmlənmişdir. Bu da etnoqrafiyanın pred-

²² Геннадий Евгеньевич Марков, Татьяна Дмитриевна Соловей. Этнографическое Образование В Московском Государственном Университете (К 50-летию кафедры этнографии исторического факультета МГУ). **Этнографическое обозрение**, 1990, №6, с.82-82.

²³ Геннадий Евгеньевич Марков, Татьяна Дмитриевна Соловей. Этнографическое Образование В Московском Государственном Университете (К 50-летию кафедры этнографии исторического факультета МГУ). **Этнографическое обозрение**, 1990, №6, с.82-82.

metinin müəyyənləşdirilməsində əksini tapmışdır. Elə indi də etnoqrafiya çox geniş və qeyri-müəyyən sərhədləri olan elm sahəsi kimi qiymətləndirilir.²⁴

Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyətinin əsasında 1929-cu ildə Azərbaycan Dövlət-Elmi Tədqiqat İnstitutu yaradılmış, onun tərkibində Tarix-etnoqrafiya bölməsi (və ya ölkəşünaslıq), 1931-ci ildən Demografiya, etnologiya və etnoqrafiya bölməsi fəaliyyət göstərmişdir. Elmi araşdırmaların bir hissəsi Azərbaycan Dövlət-Elmi Tədqiqat İnstitutunun xəbərlərində çap olunmuşdur, qalanları isə əlyazmalar, fotoşəkillər, plan və layihələr formasında Dövlət Arxivində saxlanılmışdır. İnstitutun tarix və etnoqrafiya şöbəsi respublikada arxeologiya və etnoqrafiya elminin mərkəzinə çevrilmişdir, həmin şöbəyə A.Divanbəyov rəhbərlik edirdi. XX əsrin 20-30-cu illərində görkəmli elm xadimləri V.V.Bartold, İ.İ.Meşşaninov, N.Y.Marr, B.V.Miller, B.Çobanzadə, Q.Qaraqaşlı, Ə.Ə.Ələkbərov, R.Əfəndiyev, T.Bayraməlibəyov və başqaları etnoqrafiya elminin formalaşmasında xüsusi rol oynamışlar.²⁵ İnstitut 1932-ci ildə SSRİ Elmlər Akademiyası Zaqafqaziya Filialının Azərbaycan Sektorunun tərkibinə daxil edilmişdir. Həmin illərdə Azərbaycan Dövlət Tarix Muzeyi etnoqrafik cəhətdən xeyli zənginləşmiş, burada saxlanılan eksponatların sayı artmış, Azərbaycanda yaşayan xalqların həyatına dair bir sıra tədqiqatlar aparılmışdır.

SSRİ Elmlər Akademiyası Zaqafqaziya Filialının Azərbaycan Filialı 1932-ci ildə yaradıldıqdan sonra etnoqrafik tədqiqatlar tarix şöbəsinin (rəhbəri R.Axundov) maddi mədəniyyət bölməsində (rəhbəri Ə.Ələkbərov) mərkəzləşdirilmişdir.

SSRİ Elmlər Akademiyası Zaqafqaziya Filialı Azərbaycan Bölməsinin (1932) nəzdində 1935-ci il oktyabr ayının 25-də SSRİ Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyətinin qərarı ilə SSRİ EA Azərbaycan Filialı nəzdində Tarix, Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu yaradıldı. İnstitutun yaranması təkcə Azərbaycan tarixinin deyil, qonşu ölkələrin tarixinin də öyrənilməsində ciddi addım olmuşdur.²⁶ Tarix, Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu 1936-cı il martın 1-dən fəaliyyətə başlamışdır. İnstitutun strukturu 2 şöbədən, 6 sektordan ibarət idi, tarix şöbəsi Tarix, Arxeoqrafiya (tarixşünaslıq) və İqtisadiyyat sektorlarını birləşdirmiş (rəhbəri V.Xulufly), Maddi mədəniyyət şöbəsinə isə Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya sektorları daxil edilmiş, şöbə müdiri Ə.Ələkbərov təyin edilmişdir.

Elmi təsisatların yaranmasına baxmayaraq, 1937-1940-cı illər Azərbaycan etnoqrafiya elmində durğunluq dövrü idi. Siyasi repressiyalar, İkinci Dünya müharibəsi Azərbaycan etnoqrafiyasına böyük zərbə vurdu. Həmin illərdə alimlər repressiyalara məruz qalmış, elmi araşdırmalar yarıda saxlanmış, etnoqrafik ekspedisiyaların təşkili mümkün olmamışdır.²⁷ Azərbaycan Dövlət Muzeyi 1935-ci ildə

²⁴ Юлиан Владимирович Бромлей, М.В.Крюков. Этнография: Место в системе наук, школы, методы. **Советское этнография**. 1987 №3, с.56.

²⁵ Вəhmən Əliyev. **XX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda etnoqrafiya elminin inkişafı**. Tarix elmləri namizədi dissertasiyası. Bakı, 2007, s.10.

²⁶ Тамилла Керимова. **Из истории Национальной Академии наук Азербайджана**. Баку, Издательство «Тохсил», 2005, с.77.

²⁷ Вəhmən Əliyev. **XX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda etnoqrafiya elminin inkişafı**. Tarix elmləri namizədi dissertasiyası. Bakı, 2007, s.7-9.

Azərbaycan Mədəniyyət və İncəsənət Tarixi muzeyinə çevrilmiş, Xalq Maarif Komissarlığı nəzdindən çıxarılmışdır.

1937-ci ilin mayında Tarix, Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu ilə Dil və Ədəbiyyat İnstitutları birləşdirilmiş, bu elmi müəssisənin tərkibində 5 şöbə – maddi mədəniyyət tarixi, tarix, Azərbaycan ədəbiyyatı, Azərbaycan dili, Azərbaycan SSR azsaylı xalqlarının dilləri, eləcə də etnoqrafiya və folklor şöbələri, Azərbaycan Tarixi Muzeyi fəaliyyət göstərmişdir. Bir il keçməmiş iki müstəqil institut – Nizami adına Dil və Ədəbiyyat İnstitutu, Tarix, Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu (tərkibində Azərbaycan Tarixi Muzeyi olmaqla) yaradılmışdır.²⁸

SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan Filialının tərkibindəki Tarix, Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu 1940-cı ildə yenidən təşkil edilmiş, 1944-cü ildə isə ayrıca Abbasqulu Ağa Bakıxanov adına Tarix İnstitutu yaradılmışdır. 1945-ci ildə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası təşkil olunarkən Tarix İnstitutu müstəqil elmi müəssisə kimi onun tərkibinə daxil edilmişdir. 1951-ci ildə institutlar birləşdirilərək Azərbaycan Elmlər Akademiyası Tarix və Fəlsəfə İnstitutu yaradılmış və 1956-cı ildə Azərbaycan EA Rəyasət Heyəti yanında Fəlsəfə Sektoru yaradıldıqdan sonra Tarix İnstitutu əvvəlki adı ilə müstəqil fəaliyyət göstərməyə başlamışdır.

Etnoqrafiya elmində 1940-cı illərin sonu, 1950-ci illərin əvvəllərində müəyyən canlanma hiss olunmağa, milli kadrlar hazırlanmağa, etnoqrafiyada problemlər üzrə ixtisaslaşma aparılmağa başlanılmışdır. Bu dövrdə etnoqrafik fəaliyyət A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun maddi mədəniyyət şöbəsində (müdiri İsaq Cəfərzadə), Azərbaycan Tarixi Muzeyində, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Kirovabad (indiki Gəncə) elmi-tədqiqat bazasında cəmləşmişdir. 1945-ci ildə Gəncədə Azərbaycan SSR EA-nın elmi bazası (rəhbəri Q.Qaraqaşlı) təşkil olunmuşdur. Azərbaycan Tarixi Muzeyi nəzdində 1954-cü ildə etnoqrafiya şöbəsi (rəhbəri Həsən Quliyev) yaradılmış, sonralar bu şöbə Tarix İnstitutuna köçürülmüşdür.²⁹

Tədqiq və Tətöbbə Cəmiyyətinin türkoloji və tarixi etnoqrafik şöbəsində çalışmış, Rusiya Sosial Elmlər Tədqiqat İnstitutları Assosiasiyasına (РАНИОН) müraciət əsasında Peterburq SSRİ Milli və Etnik Mədəniyyətlər İnstitutunda, daha sonra SSRİ EA-nın Leninqraddakı Şərqsünaslıq İnstitutunda təhsil almış Qəhrəman Qaraqaşlı 1929-cu ildən Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutunun tarix-etnoqrafiya bölməsinin elmi katibi işləmişdir.³⁰ Elə həmin il həbs edilmiş, 8 illik siyasi məhbus həyatından sonra Azərbaycan SSR EA Gəncə (Kirovabad) Elmi-Tədqiqat Bazasında elmi katib, etnoqrafiya şöbəsinin rəhbəri (1944-1947-ci il), Bakıya qayıdıqdan sonra (1957-1972-ci il) Azərbaycan SSR EA Tarix İnstitutunda etnoqrafiya şöbəsinin baş elmi işçisi kimi fəaliyyət göstərmişdir.

²⁸ Тамилла Керимова. **Из истории Национальной Академии наук Азербайджана.** Баку, Издательство «Тахсил», 2005, с.192.

²⁹ Исак Джафарзаде. Этнографическая работа в Азербайджанской ССР. **Советское этнография**, 1946, №2, с.216; Исак Джафарзаде. Этнографическая работа в Азербайджанской ССР за 1940-1947 годы. **Известия АН Азерб. ССР**, 1948, №7, с.54-61.

³⁰ Тамилла Керимова. **Из истории Национальной Академии наук Азербайджана.** Баку, Издательство «Тахсил», 2005, с.411.

1937-ci ildə repressiyaya məruz qalmış SSRİ EA Azərbaycan Filialının Tarix, Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun baş elmi işçisi, Maddi-mədəniyyət tarixi şöbəsinin rəhbəri Ələkbər Ələkbərovun əsərlərinin yalnız 1960-cı ildə kitab halında işıq üzü görməsi, 1946-cı ildə “Quba şəhərinin toy adətləri” adlı kitabı nəşr olunan Rəxşəndə Babayevanın şəxsən Mir Cəfər Bağırovun istehzası ilə üzləşməsi sadələdiyimiz proseslərin məntiqi nəticəsi idi. Çox təəssüf ki, XX əsrin ikinci yarısında ailə-nikah məsələlərinin etnoqrafik baxımdan öyrənilməsinin ilk təcrübəsi birbaşa Azərbaycan Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin rəhbəri Mircəfər Bağırovun tənqidi və təzyiqi ilə üzləşmişdir. R.Babayevanın Qubanın ailə-nikah məsələləriylə bağlı əsəri şəxsən Mircəfər Bağırovun hücumuna məruz qalmışdır. Bu əsərə istehza ilə yanaşılması Kommunist Partiyasının etnoqrafik tədqiqatlara yanaşmasının ən bariz nümunəsi idi.³¹ “Acınacaqlı odur ki, “qeyri-aktual elmi-tədqiqat işlərinin ixtisarı”, Azərbaycan SSR EA Rəyasət Heyətinin 1950-ci il 19 iyul tarixli qərarına uyğun olaraq institutun illik smetasının ixtisarı ilə əlaqədar etnoqraflar İzzət Məcidova, Dostuxanım Səfərova, Rəxşəndə Babayeva işdən çıxarılmışlar.³²

1950-ci illərdən sovet etnoqrafiyasının ümumi marksist-leninçi metodologiyaya əsaslanan nəzəriyyəsinin hazırlanmasına böyük ehtiyac duyulurdu. Bu vəziyyəti nəzərə alan ölkə rəhbərliyi SSRİ Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutunu, eləcə də bütün etnoqrafik institutlarının qarşısında Sovet İttifaqı xalqlarının məişət və mədəniyyətində baş verən müasir prosesləri tədqiq etmək vəzifəsi qoymuşdur.³³

XX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda etnologiya elminin vəziyyəti

Azərbaycan SSR-də 1923-1950-ci illərdə kifayət qədər etnoqrafik material toplansa da, 1953-cü ildə ilk azərbaycanlı etnoqraf ixtisaslı kadrlarının yetişməsi ilə Azərbaycan etnoqrafiyasının inkişafı yeni məzmun almışdı. Eyni zamanda, SSRİ-də ötən əsrin 50-ci illərindən stalinizmin fəsadlarının aradan qaldırılmasından sonra cəmiyyətdə baş verən “yumşalma”nın elm sahələrinə, xüsusilə etnoqrafiya elminə pozitiv təsirini də qeyd etmək lazımdır.

Azərbaycan etnoqrafiyasının inkişafı tarixində iki mühüm mərhələ xüsusi ilə diqqəti cəlb edir. 1953-cü ildə Həsən Quliyevin kolxozçu kəndlilərin sosialist məişəti və mədəniyyətinə dair, M. Atakişiyevanın ailə məişətinə dair tədqiqat işlərini başa çatdıraraq alimlik dərəcəsi adını alması Azərbaycan etnoqrafiyasının keyfiyyət cəhətdən inkişafının yeni mərhələsi idi. 1954-cü ildə N.N. Mikluxo-Maklay adına SSRİ EA Etnoqrafiya İnstitutunun elmi işçisi V.P. Kobiçev XIX əsrdə Azərbaycan xalq yaşayış evlərinin, 1959-cu ildə Məmməd Nəsirli Naxçıvan MSSR əhalisinin yaşayış məskənləri və yaşayış evlərinin tədqiqini başa çatdırıb alimlik dərəcəsinə layiq görülmüşlər.³⁴

³¹ Rəxşəndə Babayeva. **Qubanın toy adətləri** (Tərt. və ön sözün müəllifi T.Kərimova-Kocayeva). Bakı, “Elm və təhsil”, 2022, s.31.

³² Тамилла Керимова. **Из истории Национальной Академии наук Азербайджана**. Издательство «Тахсил», Баку, 2005, 568 с.

³³ **Этнология**. под ред. Татьяна Алексеевна Титовой. Казань, Изд-во Казан. ун-та, 2017. с.166.

³⁴ Həvil Həvilov. **Azərbaycan etnoqrafiyası**. Bakı, “Elm”, 1991, s.5-22.

Azərbaycan SSR EA Rəyasət Heyətinin 1958-ci il 21 fevral tarixli qərarına əsasən martın 1-də Tarix İnstitutunda “Etnoqrafiya şöbəsi” yaradılmışdır. Azərbaycan Tarixi Muzeyinin “Etnoqrafiya şöbəsi” və onun elmi işçiləri – şöbə rəhbəri, tarix elmləri namizədi Həsən Quliyev, böyük elmi işçilər, tarix elmləri namizədləri Maya Atakişiyeva, Teymur Bünyadov, kiçik elmi işçi Qəhrəman Qaraqaşlı və laborant Xavər Nurullayeva, aspirantlar Sabuhə Vahidova və Ətiqə İzmayılova Tarix İnstitutuna köçürülmüş,³⁵ Teymur Bünyadov 1967-ci ildə “Etnoqrafiya şöbəsi”nin müdiri təyin edilmişdir.

Etnoqraflar Şahpələng Quliyev və İ.Hacıyev 1965-ci ildə dissertasiyalar müdafiə etmişlər. 1968-ci il Azərbaycan etnoqrafiyası tarixində keyfiyyət dönüşü ili idi. Həmin ildə ilk dəfə olaraq Teymur Bünyadov elmlər doktoru adını almış, 1970-ci ildə isə Q.Qaraqaşlının yetirmələri olan Arif Mustafayev və Həvil Həvilov alimlik dərəcəsinə layiq görülmüşlər.³⁶

Bütövlükdə isə, sovet dövründə etnoqrafiya elminin inkişafı ona olan siyasi münasibətdən asılı idi. “Əsrimizin (XX əsr) 60-80-cı illərində “inkişaf etmiş sosializm cəmiyyəti” və “kommunizm quruculuğu” dövründə keçmiş SSRİ-də milli münasibətlər sahəsində siyasətin əsas istiqamətləri xalqların “konsolidasiyası” və “inteqrasiyasına” yönəldilmişdi. Bu isə “xalqların tarixi birliyi – sovet xalqının” formalaşması üçün zəmin yaratmalı idi. Ötən əsrin 60-cı illərindən başlayaraq etnoqrafiya elmi sahəsində aparılan siyasət müəyyən mənada 20-30-cu illərdə aparılan siyasətin modernləşmiş davamı və bəzi hallarda isə təkrarı idi. “Müasir sovet məişətinin”, “yeni mülki adət və ənənələrin formalaşması və onların həyata tətbiqi”, “müasir etnik və mədəni məişət prosesləri” etnoqrafiyanın “qlobal” problemləri kimi əldə rəhbər tutulmuşdu. Nəticədə keçmiş SSRİ məkanında bütün xalqlar haqqında etnoqrafiya elmindən uzaq, stereotip, şablon xarakterli əsərlər yazılırdı. Bu proses Azərbaycan elmindən də yan ötmədi. Çünki bütün aparıcı problemlər mərkəzlə bağlı idi”.³⁷

Azərbaycan etnoqrafiya elminin inkişafı baxımından 1964-cü ilədək geniş ekspedisiya fəaliyyətinə başlanmış, müxtəlif rayonlardan toplanan etnoqrafik materiallar əsasında Azərbaycan xalqlarının maddi və mənəvi mədəniyyətinə aid əsərlər yazılmışdır. Azərbaycan SSRİ EA Tarix İnstitutunda etnoqrafiya şöbəsinin yaradılması ikinci dövrün ikinci mərhələsinin başlanğıcı sayılmış və şöbənin fəaliyyəti ilə Azərbaycan xalqlarının öyrənilməsi prosesinin daha da dərinləşdiyini vurğulamışdı. Bu mərhələnin xarakterik əlaməti etnoqraf kadrların sayının artması, mövzuların genişlənməsi, müasir dövrün etnoqrafik problemlərinə marağın artması, azərbaycanlı etnoqrafların tədqiqatlarının ittifaq və beynəlxalq nəşrlərdə görünməsidir.³⁸

³⁵ Тамилла Керимова. **Из истории Национальной Академии наук Азербайджана.** Баку, Издательство «Тахсил», 2005, 568 с.

³⁶ Həvil Həvilov. **Azərbaycan etnoqrafiyası.** Bakı, “Elm”, 1991, s.5-22.

³⁷ Emil Kərimov. Azərbaycan etnoqrafiyası XX I əsrin astanasında. **“Azərbaycan” qəzeti,** 2000, 17 yanvar, s.82.

³⁸ Кахраман Каракашлы. Основные итоги и перспективы этнографического изучения Азербайджана. **Материалы к сессии посвященном итогам археологических и этнографических исследований,** 1964 г. в СССР. Тез. докл. Баку, 1965, с.176-177.

1960-1966-cı illərdə Azərbaycan etnoqrafiya elmində diqqətəlayiq uğurlar əldə edilmiş, bu dövrdə xeyli etnoqraf kadrlar yetişmiş, etnoqrafik məcmuələr və məqalə topluları çıxmışdır. 1964-cü il təkcə Azərbaycanda deyil, həm də keçmiş SSRİ-də etnoqrafiya elminin tarixində əlamətdar il olmuşdur. Həmin il Moskvada VII Beynəlxalq antropoloji və etnoqrafik elmlər konqresi keçirilmiş, dünyanın 50-dən artıq ölkəsindən nümayəndələr, o cümlədən, Azərbaycandan Teymur Bünyadov və Yəhya Rüstəmov çıxış etmişlər, “Azərbaycan etnoqrafik məcmuəsi”nin birinci buraxılışı işıq üzü görmüşdür. 1965-ci ilin aprel ayında isə Bakıda Arxeoloq və Etnoqrafların ümumittifaq elmi sessiyası keçirilmişdir. Həmin dövrdə Azərbaycan SSR EA Tarix İnstitutunun etnoqrafiya şöbəsindəki 18 elmi işçi Azərbaycanın tarixi-etnoqrafik atlasını hazırlamaqla məşğul olmuşdur. 1967-ci ildə Azərbaycan Tarix Muzeyində etnoqrafiya şöbəsinin təşkilati xüsusi əhəmiyyət daşımışdır.³⁹ 1966-cı ildə ikinci, 1977-ci ildə üçüncü, 1981-ci ildə dördüncü cild “Azərbaycan etnoqrafik məcmuəsi”nin nəşri xüsusi əhəmiyyət daşıyırdı.⁴⁰ Tarix İnstitutunun “Arxeologiya və etnoqrafiya” şöbəsinin əməkdaşları 1969-cu ildə Lvovda, 1970-ci ildə Moskvada arxeoloji və etnoqrafik tədqiqatların nəticələrinə həsr olunmuş Ümumittifaq elmi konfranslarda iştirak etmişdilər.

XX əsrin ikinci yarısında Azərbaycan etnoqrafiya elminin inkişaf tarixini izləməyə çalışan müəlliflərin əksəriyyəti mövcud faktları sadalamaqla və nəşr olunan əsərləri etnoqrafiya elminin tarixşünaslığına yeni töhfələr kimi dəyərləndirməklə kifayətlənmiş, keçmiş sovet ideologiyasının təsiri altında olan sovet etnoqrafiyasında, eləcə də onun tərkib hissəsi olan Azərbaycan sovet etnoqrafiyası elmində mövcud olan volyuntarizm, “mərkəzin diktəsinə uyğunlaşma” prinsiplərin rolunu düzgün qiymətləndirməmişlər.

Azərbaycan etnoqrafiya elmi 1950-1960-cı illərdə inkişaf yoluna çıxsada, əsas irəliləyiş Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi birinci dövrdə baş vermişdir. Həmin dövrdə etnoqrafiya elminin təsisatlanması, tədqiqatların elm mərkəzlərində cəmləşdirilməsi və istiqamətləndirilməsi inkişafa təkan vermişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin birinci və ikinci rəhbərlik dövründə Azərbaycan etnoqrafiya elminin təsisatlanmasını bir neçə mərhələyə bölmək mümkündür. Hər dövr özünəməxsus siyasi-sosial tələblərdən doğmuş, Azərbaycan elminin gələcək inkişafı üçün böyük əsaslar yaratmışdır.

Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Tarix İnstitutunda 1974-cü ildə Arxeologiya və etnoqrafiya sektoru yaradılmış, 1976-cı ildə isə Azərbaycan Dövlət Universitetində “Arxeologiya və etnoqrafiya” kafedrası fəaliyyətə başlamışdır.⁴¹

SSRİ şəraitində Azərbaycan elminin bu şəkildə təsisatlanmasına, arxeologiya və etnoqrafiya elmlərinin həm elmi, həm də tədris müstəvisində yerinin möhkəmləndirilməsinə nail olmaq heç də asan məsələ deyildi. Uzaqgörənliklə atılan bu

³⁹ Teymur Bünyadov. Azərbaycan etnoqrafiyası 50 ildə. **Azərbaycan SSR EA Xəbərləri, Tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası**, 1967, №3-4, s.131-141.

⁴⁰ Teymur Bünyadov. **Azərbaycanda etnoqrafiya elminin inkişafı** (təsərrüfat məişəti). **AEM**, V buraxılış. Bakı, “Elm”, 1985, s.5-17.

⁴¹ Bəhmən Əliyev. **XX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda etnoqrafiya elminin inkişafı**. Tarix elmləri namizədi dissertasiyası. – Bakı, 2007. – 188 s., s.21.

addımlar, yəni Arxeologiya və Etnoqrafiya sektorunun, ADU-da arxeologiya və etnoqrafiya kafedrasının yaradılması bir-biri ilə sıx bağlı olmaqla, təhsil və elm vəhdətini təmin edirdi. Başqa ali məktəblərdə də arxeologiya və etnoqrafiya kafedralarının yaradılması bu elm sahələrinin kadr potensialını gücləndirmiş, bu da öz növbəsində arxeologiya və etnoqrafiya fənlərinin tədrisinin keyfiyyətini yüksəltmiş, kadrların sayını artırmış, elmi-tədqiqat istiqamət və mövzularını genişləndirmişdir. Etnoqrafiya elminin təsisatlanmasında qeyd etdiyimiz addımlar 1969-cu ildən Azərbaycan xalqının milli oyanışının yüksəlməsi, milli özünüdərkən artması ilə bağlı idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə yaradılmış Bakı Dövlət Universitetinin 50 illik yubileyinin təntənəli şəkildə keçirilməsi, Azərbaycan KP MK Birinci katibi Heydər Əliyevin yubiley komissiyasına rəhbərliyi öz üzərinə götürməsi respublikamızın həyatını canlandırmaqla yanaşı, elm və təhsilə yeni baxışı ortaya qoymuşdur.

ADU-nun (indiki Bakı Dövlət Universiteti) 50 illik yubileyində Azərbaycan KP MK birinci katibinin doğma dilimizdə çıxış etməsi cəmiyyətdə böyük əks-səda yaratmışdı. Həmin illərdə Azərbaycan dili dövlət əhəmiyyətli tədbirlərə yol açmış, xeyli fasilədən sonra ali kürsü dili səviyyəsinə qalxmışdır. Ulu öndərin ana dilimizin qorunması, işlək dilə çevrilməsi istiqamətində fəaliyyəti düşünülmüş siyasətə xidmət edirdi.⁴² Ümummilli lider Heydər Əliyev 1971-ci ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun (indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti) 50 illik yubileyi münasibətilə keçirilən yığıncaqda təhsil, elm məsələlərinə diqqət ayırmış, Azərbaycan dilinin, tarixinin tədrisinə diqqət yetirmiş, yeni məzmunlu dərsliklərin, proqramların nəşrinin vacibliyini vurğulamışdır.

Etnoqrafiya elminin XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq inkişafı, tədqiqat istiqamət və mövzularının çoxalması, xüsusilə də elmi kadrların sayca artması ümummilli liderin hakimiyyətinin ilk illərindən başlayaraq atdığı addımların, başlatdığı milli oyanışın nəticəsi idi. Həmin illərdə etnoqrafiya elminin ali məktəb və elmi-tədqiqat institutu səviyyəsində vəhdətinin qurulması elmi araşdırmaların sistemli və məqsədyönlü təşkilinə zəmin hazırlamışdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərlik illərində siyasi, iqtisadi, sosial tərəqqi əldə olunmuş, eləcə də xalqımızın maddi və mənəvi həyatı, elmi, o cümlədən tarix, arxeologiya və etnoqrafiya elmləri inkişaf etmişdir. Azərbaycan SSR Konstitusiyasında (1978-ci il) ana dilimizin dövlət dili kimi əksini tapması cəmiyyətdə milli düşüncənin inkişafına mühüm təsir göstərmişdir. Bu dövrdə baş verən hadisələr, qəbul edilmiş milli mahiyyətli qərarlar Azərbaycanın sosial-mədəni, eləcə də elmi həyatında mühüm mərhələnin başlanğıcını qoymuş, bir sıra elm sahələri ilə yanaşı, etnoqrafiya elminin inkişafında təkanverici mərhələ funksiyasını yerinə yetirmişdir.

1981-ci il oktyabrın 4-də Azərbaycan KP MK və respublika Nazirlər Sovetinin “Azərbaycan SSR-də şəhərsalma, arxitektura və arxeologiya abidələrinin mühafizəsini, bərpasını və onlardan istifadə olunmasını daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” qərarının qəbulundan sonra Azərbaycanda qədim tarix və mədəniyyət

⁴² Zülfiyyə İsmayıl. Ana dilimizə qayğı: keçmişə ehtiram, gələcəyə təminat. “525-ci qəzet”, 2023, 23 fevral, s.4.

abidələrinin mühafizəsi işi daha da gücləndirilmişdir. İçəri şəhər, Ordubad və Şuşa şəhərlərinin tarixən formalaşmış özək qismi tarix-memarlıq qoruqları elan edilmiş, Lahıc kəndi, qədim Qəbələ şəhər yeri tarixi mədəniyyət qoruqlarına çevrilmişdir.⁴³

Qəbələ rayonu ərazisində yerləşən radiolokasiya stansiyasına (RLS) Mingəçevir SES-dən çəkilən yüksək gərginlikli xətlə bağlı proseslər, qədim Qəbələ qalasının bürclərinin xilas edilməsi Azərbaycan tarixi, arxeologiyası, etnoqrafiyası, maddi və mənəvi mədəniyyətinə verilən yüksək qiymətin bariz nümunəsi idi. Heydər Əliyevin Qala qapılarının, bürclərin dağılmasına imkan verməməsi, bu prosesin siyasi, hüquqi və mənəvi tərəfləri gələcək elmi tədqiqatların aparılmasına şərait yaratmışdır. Azərbaycan KP MK Bürosunda 1978-ci il yanvarın 17-də abidənin dağıdılmasında məsuliyyət daşıyanlar haqqında sərt qərarlar çıxarılmışdır. “Ulu öndər Heydər Əliyevin göstərişi və təşəbbüsü ilə 1978-ci il martın 2-də Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti Qəbələ Tarix-Mədəniyyət Qoruğunun yaradılması haqqında qərar vermiş, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin səkkizinci sessiyasında “Tarix və mədəniyyət abidələrinin mühafizəsi və onlardan istifadə haqqında” qanun layihəsi geniş müzakirə edilmiş, qanun 1978-ci il iyulun 21-də qəbul olunmuşdur. Sənəddə qanunvericiliyi pozmağa görə məsuliyyət nəzərdə tutulurdu. Azərbaycan SSR Ali Soveti 25 iyul 1978-ci il iyulun 25-də “Təbiətin mühafizəsi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” qərar qəbul etmişdir. Həmin il dekabrın 16-da Azərbaycan SSR Meşə Məcəlləsi qəbul olunmuşdur. Göstərilən bütün sənədlər məqsədyönlü və mədəniyyətin inkişafı, tarixi abidələrin qorunması sahəsində gələcəyə yönəlmiş siyasətinin mühüm tərkib hissəsi idi”.⁴⁴

Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında respublikada aparılan mədəni, təşkilati, elmi işlər özünü konkret məsələlərdə göstərirdi. Xalqımızın maddi və mənəvi mədəniyyətinə, tarixi keçmişinə, etnoqrafiyasına qayğıkeş münasibət milli-mənəvi dəyərlər sistemini zənginləşdirmiş, təkmilləşdirmiş, nəticə etibarlı ilə yeni məzmunlu milli-humanitar istiqamət formalaşmışdır. Doğrudur, sovet dövrünün siyasi reallıqları bu prosesə ciddi əngəl olsa da “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları, Novruz bayramı, memarlıq, xalçaçılıq, xalq musiqisi və s. ilə bağlı qərarlar, tədbirlər, monoqrafiyaların nəşri, elmi jurnal və məcmuələrin çapı, bədii və sənədli filmlərin çəkilməsi Azərbaycanın sosial-mədəni-elmi həyatına ciddi təsir göstərmiş, özü ilə rəngarənglik gətirmişdir.

Vaxtilə yasaqlara məruz qalmış Novruz bayramının Azərbaycanda hər il dövlət səviyyəli mədəni tədbir kimi keçirilməsi də ulu öndərimiz Heydər Əliyevin ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə sıx şəkildə bağlıdır. 1979-cu ildə İçərişəhərdə keçirilən Novruz şənlikləri onun göstərişi əsasında Azərbaycan televiziyası ilə birbaşa translyasiya edilmişdir. Bu, həmin dövr üçün böyük cəsarət tələb edən bir hərəkət idi.

⁴³ Arif Abbasov. Azərbaycan arxeologiya və etnoqrafiya elmlərinə dövlət qayğısı. – **Tarix və onun problemləri**, 2003, №1, s.95-96.

⁴⁴ Teymur Bünyadov, Bəhmən Əliyev. Heydər Əliyev və Qədim Qəbələ. “**Azərbaycan**” qəzeti, 2011-ci il, 11 dekabr, s.6.

Şübhəsiz ki, belə bir addımın atılmasında böyük öndər Heydər Əliyev şəxsiyyəti mühüm rol oynamışdı.⁴⁵

Arxeologiya və Etnoqrafiya sektorunda hər il namizədlik və doktorluq dissertasiyaları müdafiə olunmuş, arxeoloq və etnoqrafların yeni nəsli yetişmiş, 1985-ci ildə Bakıda arxeoloqların Ümumittifaq konfransı keçirilmişdir.⁴⁶

1970-1980-ci illərdə Azərbaycanda formalaşmış qaynar elmi mühit, Azərbaycan tarixinə, etnoqrafiyasına dair aparılmış tədqiqatlar əcnəbi səyyahların da marağına səbəb olmuşdur. Məşhur səyyah Tur Heyerdal bir neçə dəfə Azərbaycana səfər edərək Qobustanda qayaüstü qayıq təsvirlərini araşdırmış, Qafqaz və Skandinaviya arasındakı qədim əlaqələrə yönəldilmiş layihələr üzərində işləmişdir.⁴⁷

Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi 1969-1982-ci illər və 1993-2003-cü illərdə Azərbaycanın sosial-iqtisadi və mədəni həyatının bütün sahələrində olduğu kimi, elmin inkişafında da bir sıra böyük və mühüm tədbirlərin ilk təşəbbüsçüsü, eləcə də rəhbəri olmuşdur. Millətimizin tarixinin, maddi və mənəvi mədəniyyətinin öyrənilməsinə, arxeoloji və etnoqrafik tədqiqatlara xüsusi diqqət yetirən ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətinin ikinci dönəmində Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu yaradılmışdır.⁴⁸

Azərbaycan etnologiya elmi XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəllərində

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti 1993-cü il iyulun 8-də Tarix İnstitutu Arxeologiya və etnoqrafiya sektorunun genişləndirilərək ayrıca instituta çevrilməsi haqqında 366 sayılı qərar vermişdir. 1996-cı ildən Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunda “etnoqrafiya və etnologiya” ixtisası üzrə aspiranturaya qəbul aparılmışdır.

Azərbaycan etnoqrafiya elminin təsisatlanması bu elmin inkişafına mühüm təsir göstərmişdir. Müxtəlif təşkilatların yaranması etnoqrafiya elminin istiqamətlərinin müəyyənləşməsinə, etnoqrafik tədqiqatların əhatə dairəsinin genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Ümumiyyətlə, yerli və beynəlxalq səviyyəli konfranslarda Azərbaycan etnoqraflarının iştirakı milli etnoqrafiyanın inkişafına mühüm təsir göstərirdi. Elmi sessiyalar, konfranslar etnoqrafiyanın inkişafını istiqamətləndirir, digər ölkələrdəki elmi təcrübənin mənimsənilməsinə yardım edir, elmi müzakirələrin intensivləşməsinə gətirib çıxarırdı.^{49,50,51} Oxşar təsisatlanma keçmiş sovet məkanında

⁴⁵ Musa Qasımlı. Heydər Əliyev və Azərbaycan folkloru. “Ozan dünyası” jurnalı, 2010, №2, s.3-19.

⁴⁶ Arif Abbasov. Heydər Əliyev və Azərbaycanda arxeologiya və etnoqrafiya elmlərinin inkişafı. Milli Elmlər Akademiyası bizim milli sərvətimizdir – onu qoruyub saxlamalıyıq. Bakı, “Elm”, 2003, s.194.

⁴⁷ Azərbaycan Elmlər Akademiyasında görüş. “Elm” qəzeti, 2000, 15 sentyabr, s.3;

⁴⁸ Bəhmən Əliyev. Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə Azərbaycan etnoqrafiya elminin inkişafı. AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutunun “Heydər Əliyev-100: Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya elmlərinin prioritet məsələləri” adlı Respublika konfransı. 2023-cü il may, s.38-41.

⁴⁹ Şahpələng Quliyev, Rəşid Göyüşov. Etnoqraf və arxeoloqların ümumittifaq elmi sessiyası. Azərbaycan SSR EA Xəbərləri, İctimai elmlər seriyası, 1964, №2, s.133-134.

da baş vermişdir. Məsələn, 1991-ci ildə avqust ayının 28-də Qazaxıstanda Ç.Ç.Vəlixanov adına Tarix, Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun Arxeologiya mərkəzinin əsasında A.X.Marqulan adına Arxeologiya İnstitutu yaradılmış, 1993-cü ilin fevral ayında isə Tarix, Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu Qazaxıstan Ç.Ç.Vəlixanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu, müvafiq şöbə isə “etnologiya” şöbəsi adlandırılmışdır.⁵²

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 2002-ci il 7 avqust tarixli sərəncamına əsasən, AMEA Naxçıvan Bölməsi yaradılmış,⁵³ bölmənin altı elmi-tədqiqat müəssisəsi, o cümlədən Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya İnstitutu formalaşdırılmışdır. Bu addım yeni dövrdə Azərbaycan tarix və etnologiya elminin təsisatlanmasında mühüm addımlardan idi.

1990-cı illərdə ölkəmizin yaşadığı bütün siyasi və iqtisadi çətinliklərə baxmayaraq Heydər Əliyev ulu keçmişin yadigarları olan tarixi-arxeoloji abidələrimizin qayğısına qalması unutmamışdır. Onun rəhbərliyi ilə hazırlanmış və qəbul edilmiş “Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında” 1998-ci il 10 aprel tarixli və “Arxeoloji irsin qorunması haqqında Avropa Konvensiyasına Azərbaycan Respublikasının qoşulması barədə” 20 oktyabr 1999-cu il tarixli qanunlar qəbul edilmişdir.⁵⁴

Hər bir elm sahəsinin, o cümlədən etnoqrafiya elminin inkişafına bir çox amillər öz təsirini göstərmişdir. Bu amillər sırasına elmin təsisatlanmasını, yəni müvafiq elmi idarələrin yaranmasını, etnoqrafik istiqamətlərin müəyyən olunmasını, elmi metod və üsullarının formalaşmasını, etnoqrafik kadrların hazırlanmasını, etnoqrafik ekspedisiyaların təşkilini, elmi konfransların keçirilməsi və həmin elmi tədbirlərdə etnoqrafların iştirakı və s. aid etmək olar. İlk növbədə elm sahəsinin təsisatlanması, fəaliyyəti, qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrin yerinə yetirilməsi, elmi istiqamətlərin müəyyənlişməsi, elmi tədqiqatların genişlənməsinə xidmət edən təşkilati işlərin elmin sonrakı inkişafında həlledici rol oynayır.

Azərbaycanda etnoqrafik tədqiqatlar 1993-2023-cü illərdə əsasən AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunda cəmlənmiş, “Tarixi etnoqrafiya”, “Müasir etnoqrafiya”, “Etnososioloji tədqiqatlar” şöbələri, Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində etnoqrafiya şöbəsi, Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsi nəzdində “Arxeo-

⁵⁰ Arif Mustafayev. Arxeoloq və etnoqrafların Şamaxı konfransı. **Azərbaycan SSR EA Xəbərləri, Tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası**, 1974, №4, s.27.

⁵¹ Ариф Мустафаев, Роза Аразова. Сессия археологов и этнографов Азербайджана. **Советское археология**, 1976, №3, с.354-355.

⁵² Подробная история института. Институт истории и этнологии имени Ч.Ч.Валиханова. https://iie.kz/?page_id=17387&lang=ru Из истории академической этнографии в Казахстане. Институт истории и этнологии имени Ч.Ч.Валиханова https://iie.kz/?page_id=17410&lang=ru

⁵³ Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan bölməsinin yaradılmasına həsr olunmuş müəviriədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin giriş nitqi. 7 avqust 2002-ci il. “**Azərbaycan**” qəzeti, 2002-ci il, 15 avqust.

⁵⁴ Arif Abbasov. Azərbaycan arxeologiya və etnoqrafiya elmlərinə dövlət qayğısı. **Tarix və onun problemləri**, 2003, №1, s.98.

logiya və etnoqrafiya” kafedrası, “Azərbaycanın maddi mədəniyyət tarixi” elmi-tədqiqat laboratoriyası fəaliyyət göstərmişdir.

Müxtəlif dövrlərdə yaranmış şöbələrdə uzun illər ərzində tarix sahəsi “etnoqrafiya və etnologiya” ixtisası üzrə elmlər doktorları və tarix üzrə fəlsəfə doktorları hazırlanmış, kadr hazırlığı işi həyata keçirilmişdir. Şöbələrdə Azərbaycan xalqının məişət və mədəniyyəti (keçmişdə və indi) mövzusu üzrə həm ənənəvi, həm də yeni istiqamətlərdə tədqiqatlar genişləndirilmişdir.

Ənənəvi istiqamətlər dedikdə, bura təsərrüfat məişəti üzrə əkinçilik sistemləri, suvarma, taxılçılıq, çəltikçilik, texniki bitkilər, ipəkçilik, bağçılıq və bostançılıq, üzümçülük, heyvandarlıq formaları, qoyunçuluq, qaramal, dəvəçilik, atçılıq, arıçılıq, balıqçılıq, maddi mədəniyyət və sənətkarlıq üzrə – məskənlər, yaşayış evləri, geyimlər, bəzəklər, yeməklər, içkilər, nəqliyyat vasitələri, yollar, daşışloma, toxuculuq, metalışloma, dəriçilik, ağacışloma, dulusçuluq, xalçaçılıq, tikmə sənəti; ailə və ailə məişəti üzrə – ailənin tarixi formaları, toy, dəfn adətləri, ailədaxili münasibətlər; mənəvi mədəniyyət üzrə-dini etiqad və inanclar, bayramlar, oyunlar, musiqi, qonaqpərvərlik, xalq təbabəti, qarşılıqlı yardım formaları, xalq meteorologiyası və əkinçilik təqvimləri, şair və yazıçıların əsərlərində etnoqrafik materialların əksi və s. tədqiqat obyektinə olmuşdur.

Azərbaycan xalqının ənənəvi təsərrüfatı və təsərrüfat məişəti – əkinçilik (taxılçılıq, çəltikçilik, texniki bitkilər, ipəkçilik, bağçılıq və bostançılıq, üzümçülük, suvarma sistemi), heyvandarlıq (qoyunçuluq, qaramal, dəvəçilik, atçılıq, arıçılıq, balıqçılıq), maddi mədəniyyət – (yaşayış məskənləri, xalq yaşayış evləri, geyimlər, bəzəklər, yeməklər, içkilər, nəqliyyat vasitələri, yollar, bazarlar, karvansaralar, məscidlər, ziyarətgahlar, şəhərlər, meydanlar, hamamlar, bağ və parklar), ənənəvi sənətkarlıq (daşışloma, toxuculuq, metalışloma, dəriçilik, ağac işləmə, dulusçuluq, tikmə sənəti və s.), sosial münasibətlər – ailə məişəti (ailənin tarixi formaları, nikah, toy, dəfn adətləri, ailədaxili münasibətlər və s.), mənəvi mədəniyyət – (dini etiqad və bayramları, oyun və əyləncələri, musiqi, qonaqpərvərlik, xalq təbabəti, qarşılıqlı yardım formaları, xalq meteorologiyası və əkinçilik təqvimləri, oyun və əyləncələr, musiqi folkloru), o cümlədən etnogenez, etnik tarix, etnik, etnomədəni və etnodemoqrafik proseslər, etnososiologiya və s. kimi sahələr üzrə araşdırmalar aparılmış, diqqətəlayiq elmi nəticələr əldə edilmişdir.

“Tarixi etnoqrafiya” şöbəsinin müdiri, akademik Teymur Bünyadovun rəhbərliyi və əsas müəllifliyi ilə hazırlanmış, 2007-ci ildə işıq üzü görmüş “Azərbaycan etnoqrafiyası” üçcildliyi olmuşdur. Bu üçcildlik XX əsrin ortalarından başlayaraq Azərbaycanda aparılmış etnoqrafik tədqiqatlara ümumi bir yekun vurmaqla yanaşı, XXI əsrdə aparılacaq tədqiqatların istiqamətlərini müəyyənləşdirmişdir.⁵⁵ Bu sırada 2017-ci ildə Rusiyanın N.N.Mikluxe Maklay adına Etnologiya və Antropologiya İnstitutu ilə AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun birgə əməkdaşlıq layi-

⁵⁵ **Azərbaycan etnoqrafiyası. Üç cildə. I cild.** Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007, 544 s.; **Azərbaycan etnoqrafiyası. Üç cildə. II cild.** Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007, 384 s.; **Azərbaycan etnoqrafiyası. Üç cildə. III cild.** Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007, 568 s.

həsi çərçivəsində işıq üzü görən “Azərbaycanlılar”⁵⁶ adlı toplunu, 2023-cü ildə çap olunmuş “Qarabağ: maddi, mədəni və mənəvi irs”⁵⁷ kitabını xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır.

Etnologiya termininə yanaşmalar

SSRİ Elmlər Akademiyası Etnoqrafiya İnstitutunun adının 1990-cı ildən Etnologiya və Antropologiya İnstitutu (hazırda Rusiya Etnologiya və Antropologiya İnstitutu) adlandırılması “etnologiya” (yunanca, ethnos-xalq, loqos-elm, təlim) termini – sovet hakimiyyətinin ilk onilliyində bolşevik ideoloqlarının təzyiqi ilə dəyişdirilmiş ad yenidən elmi dövriyyəyə gətirilmiş, müəyyən mənada varislik təmin edilmiş, bununla da dünya elminə inteqrasiya imkanları genişlənməmişdir.

XX əsrin sonlarında qloballaşmanın genişlənməsi, ikiqütblü dünyanın çoxqütblüyə çevrilməsi, geosiyasi-geoiqtisadi reallıqların dəyişməsi və s. proseslər etnik məsələnin aktual elmi məsələ kimi qaldığını, yeni tədqiqat istiqamətlərinin ortaya çıxdığını, metod və metodologiyanın formalaşdığını göstərdi. Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini bərpa etməsi, 30 ildən çox davam edən Qarabağ münaqişəsi, Birinci Qarabağ müharibəsinin nəticələri, bir milyon nəfərə yaxın məcburi köçkün və qaçqın problemi, siyasi, iqtisadi sosial islahatlar və s. etnoloji-etnoqrafik həyatı dəyişdirmiş, buna ciddi təsir göstərmişdir. Eləcə də 44 günlük Vətən müharibəsi, 23 saatlıq antiterror hərəkatı, Azərbaycanın formalaşdırdığı geosiyasi və geoiqtisadi reallıqlar etnologiya elminin də qarşısında yeni vəzifələr qoymuşdur. Keçmiş sovet dövrünün elmi təsnifatları, məqsəd və vəzifələri, metodologiyaları ilə müasir çağırışlara cavab vermək mümkündürmü?

Etnologiyanın tədqiqat problemlərinin dairəsi elmin subyektinin və obyektinin xüsusiyyətləri ilə sıx bağlıdır, bu elmin ümumi məqsədi Yer kürəsinin etnik müxtəlifliyini öyrənməkdir. Bununla yanaşı, müasir etnoloqları maraqlandıran mövzuların yalnız qısa siyahısını təqdim etmək mümkündür. Təxminən 200 ildən çox müddətdə mövcud olan etnologiya elminin ümumi, xüsusi, eləcə də müasir qlobal proseslərlə bağlı çoxsaylı mövzuları bir siyahıda vermək çətinidir. Lakin əsas mövzu qruplarına aşağıdakıları aid etmək mümkündür: xalqların etnogenezinin (etnik tarixinin) öyrənilməsi; xalqların etnik mədəniyyətinin hərtərəfli öyrənilməsi; mədəniyyətlərdə sosial məkanın təşkilinin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi; etnik şüurun, özünüdərkini, etnik mənsubiyyətin, şəxsiyyətin və onların aktuallaşma mexanizmlərinin öyrənilməsi; müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələrinin həyatında dillərin praktiki və simvolik funksiyalarının, habelə danışanların linqvistik davranışının xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi; etnik icmaların və onların nümayəndələrinin həyatının

⁵⁶ **Азербайджанцы.** отв.ред.А.Мамедли, Л.Т.Соловьева; Институт этнологии и антропологии им. Н.Н.Миклухо-Маклая РАН; Институт археологии и этнографии Национальная академия наук Азербайджана НАНА. Москва: Наука, 2017, 708 с.

⁵⁷ **Qarabağ: maddi, mədəni və mənəvi irs (tarixi-etnoloji tədqiqat).** Baş redaktor İ.Məmmədova. II kitab. Bakı, 2023, 400 s.

siyasi aspektləri, o cümlədən siyasi institutlar, siyasi sistem və etnik münaqişələr; xarici mədəni mühitdə mədəniyyətlərarası ünsiyyət və uyğunlaşma mexanizmləri.⁵⁸

Etnologiya insanı bioloji varlıq kimi öyrənmir, ona mədəniyyət yaradıcısı kimi baxır və tədqiq edir. Etnologiya özü etnologiya və etnoqrafiya, yaxud “təsviri etnologiya” adlanan iki hissəyə ayrılır. Etnologiya etnoqrafiyanın maddi və mənəvi sahələrdə əldə etdiyi materiallardan yararlanaraq, müxtəlif mədəniyyətlər arasında qarşılaşdırmalar aparmaqla insanlığın mədəniyyət tarixini sistemli şəkildə aydınlatmağa çalışır, mədəni köçləri və mədəniyyətin ümumi inkişaf qanunlarını araşdırır. Etnoqrafiya müxtəlif xalqların maddi və mənəvi mədəniyyətini sistemli şəkildə təsvir edir. Etnologiya İngiltərədə “sosial antropologiya” kimi tanınır, xüsusi ilə sosial quruluşun izah olunması, mədəniyyətlərin müqayisəsi ilə məşğul olan elm sahəsi kimi tanınır. Amerikada isə bir çox universitetin dərş proqramında və məlumat kitablarında adətən “ümumi antropologiya” kimi təsnifatlaşdırılan etnologiyaya insan haqqında elm sahəsi kimi baxılır, “mədəni antropologiya” deyilir.⁵⁹

Yer üzündə yaşayan xalqların (etnosların) tədqiq və təsviri üzrə ixtisaslaşan bu elm sahəsi ayrı-ayrı ölkələrdə müxtəlif adlarla: sosial antropologiya, etnologiya (İngiltərə, Fransa, Almaniya), etnoqrafiya (Fransa, Şərqi Avropa ölkələri), antropologiya (ABŞ, Almaniya) kimi tanınır. Qərb alimləri bu adların tədqiqat obyektini formalaşdırmağa çalışmış, başqa bir qismi həmin terminləri bir elmi adın sinonimləri kimi izah etməyə səy göstərmişdir. Bəzi Avropa alimləri isə etnoqrafiya və etnologiyayı vahid antropologiya elminin tərkib hissəsi sayırlar,⁶⁰ belə hesab edirlər ki, etnologiya və etnoqrafiya antropologiyanın insanların həyatlarını necə yaşadıklarını anlamağa çalışan sahəsidir,⁶¹ bir topluluq və ya bu topluluğa mənsub fərdin həyata baxışını izah etmə və müəyyənləşdirmə formasıdır.⁶²

Azərbaycanda XX yüzilliyə əsasən “etnoqrafiya” termini işlədilsə də, “etnologiya” termini 1990-cı illərdə qəbul edilmiş və elmi dövriyyədə paralel şəkildə işlədilmişdir. Ali Attestasiya Komissiyasının ixtisasların təsnifatında 1993-cü ilədək “etnoqrafiya” ixtisası üzrə elmi dərəcə almaq üçün müdafiələr təşkil edilmiş, 1996-cı ildə “etnoqrafiya-etnologiya”, bir neçə il sonra “etnoqrafiya, etnologiya və antropologiya” ixtisası üzrə müdafiələr təşkil edilmişdir.

Azərbaycan Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının qaydalarına müvafiq olaraq hazırda 5102.01 şifrəsi altında “Etnoqrafiya və etnologiya” ixtisası

⁵⁸ **Этнология.** под ред. Татьяна Алексеевна Титовой. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2017. 404 с., с.14.

⁵⁹ Sedat Veyis Örneç. **Etnoloji sözlüyü.** Ankara Universiteti. Dil, Tarix-Coğrafiya Fükultəsi Yayınları: 200, 1971, s.74; Sedat Veyis Örneç. Etnolojinin tarixçesi, başlıca ekolləri, görevleri. **Antropoloji dergisi.** 1968, sayı 04, s.165-194, s.165.

⁶⁰ Emil Kərimov. Etnoqrafiya və müasirlik. “**Xalq qəzeti**”. 2014, 16 may, s.14. <https://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2014/may/368861.files/370210.htm>

⁶¹ Ken Anderson. K. Ethnographic Research: A Key to Strategy. “**Harvard Business Review**”. March, 2009.

⁶² Akarçay, Gülbin Özdamar. Etnografların Alanda Fotoğrafi Kullanma Deneyimleri ve Çalışma Pratikleri Üzerine Bir Etnografik Çalışma. 2013. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafiya Fakültesi. “**Antropoloji Dergisi**”, 26: s.83-128.

nəzərdə tutulur. Yaxud Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2012-ci il 15 mart tarixli 65 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş” Ali təhsilin doktorantura səviyyəsi üzrə ixtisasların təsnifatında” ayrıca elm sahəsi kimi fərqləndirilən antropologiya – tarix elmlərinə daxil olan ixtisaslar arasında “mədəni antropologiya”, “etnoqrafiya və etnologiya”, “sosial antropologiya” qeyd olunur.⁶³

Xalqlar haqqında elmin müxtəlif ölkələrdə fərqli şəkildə adlandırılması tarixi köklərlə, elmin təşəkkülünü şərtləndirən amillərlə və nəhayət konkret bir ölkədə bu elm qarşısında duran vəzifələrlə müəyyənənmişdir. Bu baxımdan, sözsüz ki, etnologiya, etnoqrafiya, sosial və mədəni antropologiya arasında fərqlər mövcuddur. Etnologiya, etnoqrafiya, sosial və mədəni antropologiya bir çoxları tərəfindən eyni elmin müxtəlif adları kimi qəbul olunur. Bu cür yanaşma elmi ictimaiyyət arasında geniş yayılmışdır. Şübhəsiz, burada bu fənlərin obyektinin və predmetinin ümumiliyi əsas rol oynayır. Müəyyən dərəcədə, belə bir yanaşma üçün əsaslar az deyil. Məsələn, bəzi ölkələrdə etnologiya və sosial-mədəni antropologiya sinonim terminlər kimi qəbul olunur. Almanyanın bu elm sahəsi üzrə ən məşhur “Max-Planck-Institut für ethnologische Forschung” elmi müəssisəsi ingiliscə “Max Planck Institute for Social Anthropology” adlanır, yəni “sosial etnologiya”, ingiliscə sosial antropologiya. Rus və sovet ənənəsinə əsaslanan Azərbaycan elm ənənəsində antropologiya dedikdə, əsasən fiziki antropologiya, yəni insan qruplarının fiziki quruluşunu tədqiq edən elm başa düşülür. Son illərdə hökm sürən yaşama əsasən etnologiya nəzəri bir elm kimi təqdim olunur. Bu yaşama əsasən etnoqrafiya əsasən xalqların maddi, mənəvi mədəniyyətinin, davranış qaydalarının, adət və ənənələrinin təsviri ilə məşğul olur. Etnologiya isə bu təsvirlər əsasında müxtəlif izahedici modellər və nəzəriyyələr işləyib hazırlayır. Beləliklə, müasir etnologiya etnoqrafiyaya müəyyən dərəcədə konseptual material verir. Məhz bu səbəbdən bir çox Avropa ölkəsində etnologiya, sosial antropologiya terminləri ilə yanaşı etnoqrafiya terminindən də istifadə olunur. Burada qeyd etmək lazımdır ki, bir çox hallarda etnoqrafiya, etnoqrafik tədqiqatlar sosial (mədəni) antropologiyanın çöl materialları toplamaq üsulu hesab olunur. Təsədüfi deyil ki, müasir sosial antropologiyanın klassiklərindən sayılan Alan Bernard “Sosial antropologiya: insanların sosial həyatını tədqiq edərək” adlı əsərində yazır ki, “etnoqrafiya” sözünü antropoloqlar iki mənada istifadə edirlər. Bir tərəfdən, bu sözlə çöl işləri, çöl məlumatlarının yazılı qeyd olunması adlanır. O biri tərəfdən, bu adla ümumiyyətlə xalqların təsviri anlaşılır”. Bu fərqlərə baxmayaraq etnologiyanın və etnoqrafiyanın sinonim terminlər olduğunun tərəfdarları az deyil və bunun da müəyyən səbəbləri vardır. Hər bir elmin sosial bazası ilə yanaşı nəzəri əsasları vəhdət təşkil edir. Empirik materiallar olmadan nəzəriyyələr işləyib hazırlamaq qeyri-mümkündür və əksinə.⁶⁴

⁶³ “Ali təhsilin doktorantura səviyyəsi üzrə ixtisasların Təsnifatı”nın təsdiq edilməsi haqqında” <https://edu.gov.az/upload/file/emr-no641-23.04.12.pdf>; Əliağa Məmmədli. Etnoqrafiya yoxsa...: Etnoslari və mədəniyyətləri tədqiq edən elmi necə adlandırmaq? <https://az.strategiya.az/news.php?id=28283> 12:22 / 02.04.2015

⁶⁴ Əliağa Məmmədli. Etnoqrafiya yoxsa... Etnoslari və mədəniyyətləri tədqiq edən elmi necə adlandırmaq? <https://az.strategiya.az/news.php?id=28283> 12:22 / 02.04.2015

Azərbaycan etnologiya elmi müasir dövrdə

Müasir dövrdə Azərbaycan elmi, elmi tədqiqat institutları yeni inkişaf mərhələsini yaşayır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Azərbaycan Respublikasında elm və təhsil sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında” 2022-ci il 28 iyul tarixli fərmanı ilə AMEA tarixində yeni bir dönmə başlamışdır. Milli Elmlər Akademiyasında idarəetmənin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə struktur islahatı aparılmış, ölkənin əsas elm müəssisəsinin qlobal çağırışlara, müasir dövrün elmi tələblərinə, reallıqlarına cavab verməsi üçün müəyyən struktur dəyişiklikləri edilmişdir.

2023-cü ilin aprel ayının 7-də AMEA-nın vitse-prezidenti, akademik Gövhər Baxşəliyevanın sədrliyi ilə mütəxəssislərin, o cümlədən etnoloqların (etnoqrafların) iştirakı ilə geniş iclas keçirilmişdir. Müzakirələr zamanı bildirilmişdir ki, etnoqrafiya (etnologiya) ilə mədəni və sosial antropologiya elmi folklor tədqiqatları ilə müqayisədə daha geniş və fərqli tədqiqat spektrinə malikdir. Belə ki, etnologiya-etnoqrafiya elminin tədqiq etdiyi etnogenez, etnik tarix, etno-mədəni proseslər, təsərrüfat məişəti, sənətkarlıq, maddi mədəniyyət və mənəvi mədəniyyətin çox sahələri folklorun tədqiqat mövzuları deyildir və etnoqrafiya (etnologiya) ictimai elmlər sırasına aid olan tarix elmidir, etnoloji tədqiqatlar daha çox tarixi istiqaməti əhatə edir. Hazırda AMEA Naxçıvan Bölməsində Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya İnstitutu, bir sıra ali məktəblərdə arxeologiya və etnoqrafiya kafedraları, etnoqrafik tədqiqat mərkəzləri fəaliyyət göstərir. Müzakirələrdə qeyd olunmuşdur ki, bəzi istisnalar olmaqla (Belarus və s.) əksər dövlətlərdə etnoqrafiya (etnologiya) və antropologiya elmləri ya müstəqil tədqiqat institutu kimi, yaxud tarix elm sahəsi ilə birgə fəaliyyət göstərirlər. Rusiyada Mikluxo-Maklay adına Etnologiya və Antropologiya İnstitutu, Qazaxıstanda Tarix və Etnologiya İnstitutu, Özbəkistanda Tarix İnstitutunun tərkibində Etnologiya və antropologiya şöbəsi, Çində Sosial Elmlər Akademiyasının Etnologiya və Antropologiya İnstitutu, Polşada Etnologiya və Mədəni Antropologiya İnstitutu, Almaniyada Etnologiya İnstitutu (nəzdində Sosial və Mədəni Antropologiya Departamenti mövcuddur), Slovakiya Elmlər Akademiyasında Etnologiya və Sosial Antropologiya İnstitutu, Makedoniyada Etnologiya və Antropologiya İnstitutu” və s. buna misal ola bilər. ABŞ və Qərbi Avropa ölkələrində, Yaponiyanın Hokkaydo Universitetində Tarix və Mədəni Antropologiya Departamentində və s. etnoloji, mədəni və sosial antropoloji tədqiqatlar aparılır.

Azərbaycanın elmi mühitində belə bir rəy formalaşmışdır ki, müasir dünyanın çağırışlarına, ictimai və humanitar elmlərin müasir dünya elmindəki akademik fənn təsnifatına uyğun olaraq, tarixi tədqiqatların etnoqrafik və etnoloji araşdırmalarla əlaqəli inkişafının təmin edilməsi, millətimizin maddi və mənəvi mədəniyyət abidələrinin, adət-ənənələrinin, məişətinin tarixi aspektdən kompleks tədqiqinin daha sistemli təşkil edilməsi müasir dövrdə həm elmi, həm də ictimai baxımdan xüsusi əhəmiyyətə malikdir.⁶⁵

⁶⁵ AMEA Abbasqulu Ağa Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun AMEA Abbasqulu Ağa Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu adlandırılması haqqında. Azərbaycan

AMEA Prezidenti, akademik İsa Həbibbəyli global elmi çağırışları, bu istiqamətdə dünyanın qabaqcıl tarixçi və etnoqraf alimləri ilə apardığı müzakirələrin nəticələrini, həmçinin beynəlxalq akademik qurumların təcrübələrini nəzərə alaraq, AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutunun etnoqrafiya elmi istiqamətini əhatə edən şöbələrinin AMEA Abbasqulu Ağa Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun strukturuna keçirilməsi və bu institutun bazasında Abbasqulu Ağa Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutunun yaradılması təklifi ilə çıxış etmişdir. Təklif nəzərə alınaraq, AMEA Rəyasət Heyətinin 26 may 2023-cü il tarixli 14/3 nömrəli qərarı ilə Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutunun etnoqrafiya elmi istiqamətini əhatə edən şöbələri Tarix İnstitutunun strukturuna keçirilmişdir.⁶⁶

AMEA Prezidenti, akademik İsa Həbibbəyli 9 iyun 2023-cü il tarixində Tarix İnstitutunun bazasında Tarix və Etnologiya İnstitutunun yaradılması haqqında rəsmi məktub göndərmiş, bu məsələnin institutun Elmi Şurasında müzakirə edilərək müvafiq qərar qəbul edilməsini və Akademiya rəhbərliyi qarşısında vəsatət qaldırılması zərurətini diqqətə çatdırmışdır. Tarix İnstitutunun 14 iyun 2023-cü il tarixində keçirilmiş Elmi Şurasının iclasında akademik İsa Həbibbəylinin vəsatəti müzakirə edilərək mövcud institutun bazasında daxili imkanlar hesabına, əlavə maliyyə vəsaiti və ştat tələb etmədən Tarix və Etnologiya İnstitutunun yaradılması məqsədəuyğun sayılmışdır. Akademik İsa Həbibbəyli Tarix İnstitutunun Elmi Şurasının qərarına baxılmaq üçün AMEA İctimai Elmlər Bölməsinə göndərmişdir. İctimai Elmlər Bölməsi 16 iyun 2023-cü il tarixində bu təqdimatı müzakirə edərək, Tarix və Etnologiya İnstitutunun yaradılması haqqında AMEA Rəyasət Heyəti qarşısında vəsatət qaldırmışdır. Məsələ AMEA RH-nin 19 iyun 2023-cü il tarixli iclasında geniş müzakirə edilmiş, bu barədə AMEA-nın Ümumi Yığıncağı qarşısında vəsatət qaldırılmışdır.⁶⁷

AMEA-nın Ümumi Yığıncağının 29 noyabr 2023-cü il tarixli qərarında bildirilmişdir ki, Akademiya həyata keçirilən islahatların mühüm istiqamətlərindən birini elmi müəssisələrin strukturunun təkmilləşdirilməsi sahəsində kompleks tədbirlər təşkil edir. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsində əsas məqsəd isə optimal elmi-təşkilati modellərin yaradılması, onlar arasında qarşılıqlı əlaqə mexanizmlərinin qurulması ilə elmin bu və ya digər sahəsində aparılan tədqiqatların səmərəliliyinin artırılmasıdır. Bu məqsədə nail olmaq üçün əsas metodoloji meyar elmi problem və

Milli Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin Ümumi Yığıncağının Qərarı. №2/4. 29 noyabr 2023-cü il.

⁶⁶ **AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutunun etnoqrafiya elmi istiqamətini əhatə edən şöbələrinin AMEA Abbasqulu Ağa Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun strukturuna keçirilməsi haqqında.** AMEA Rəyasət Heyətinin 26 may 2023-cü il tarixli 14/3 nömrəli qərarı.

⁶⁷ **AMEA Abbasqulu Ağa Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun AMEA Abbasqulu Ağa Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu adlandırılması haqqında.** Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin Ümumi Yığıncağının Qərarı. №2/4. 29 noyabr 2023-cü il.

istiqlətlərlə məsul elmi struktur qurumlar arasında funksional əlaqələrin müasir dünya elminin çağırışları baxımdan yenidən uyğunlaşdırılması təşkil edir.⁶⁸

Etnoqrafiyanın ümumi elmi problematikasına uyğun olaraq, Azərbaycan xalqının və dünyanın digər xalqlarının məişət və mədəniyyətinin, adət-ənənələrinin, etnik birliklərin yaranması və inkişafının, onların yayılması və qarşılıqlı mədəni əlaqələrinin tarixi aspektdən araşdırılması zamanı hər hansı bir xalqın tarixi və mədəniyyəti haqqında tam elmi mənzərənin əldə edilməsi mümkündür. Bu baxımdan Azərbaycan xalqının tarixi və etnologiyası sahəsində fundamental tədqiqatların birgə olaraq hərtərəfli inkişafı, tarixşünaslığın, tarixi demografiyanın, mənbəşünaslığın, arxivşünaslığın, mədəniyyət və tarixi etnososiologiyanın aktual problemlərinin vahid elmi kontekstdə öyrənilməsi, yeni dövrləşdirmə konsepsiyası əsasında Azərbaycan çoxcildliyinin hazırlanması, son nəticədə Azərbaycan xalqının yeni tarix şüurunun formalaşdırılması konsepsiyasının işlənilib hazırlanması qarşıda duran əsas vəzifələrdəndir. Bundan əlavə, tarixi Azərbaycan torpaqlarının, xüsusən Qərbi Azərbaycanın tarixinin araşdırılması, tarixi və mədəni özəllikləri baxımından bu ərazilərin Azərbaycana məxsusluğunun elmi sübutu üçün tarixi və etnoloqik tədqiqatların birgə öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir.⁶⁹ Rəyasət Heyəti vəsatətini nəzərə alaraq, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Ümumi Yığıncağı Tarix İnstitutunun AMEA Abbasqulu Ağa Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu adlandırılmasını məqsədəuyğun hesab etmişdir.⁷⁰

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti 19 yanvar 2024-cü il tarixində institutun AMEA Abbasqulu Ağa Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu adlandırılması haqqında qərar vermişdir. Bu qərarlara müvafiq olaraq, Tarix və Etnologiya İnstitutunun Elmi Şurasının tərkibində dəyişiklik edilmişdir. Yuxarıda adları çəkilən qərarlara uyğun olaraq, Tarix və Etnologiya İnstitutunun yeni strukturu və nizamnaməsi təsdiqlənmişdir. AMEA Rəyasət Heyətinin 3 aprel 2024-cü il tarixli (№12/6) qərarına əsasən ilə Elmi Şuranın yeni tərkibi təsdiqlənmiş, şuraya etnoloq alimlər daxil edilmişdir. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin 15 may 2024-cü il tarixli 14/6 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Tarix və Etnologiya İnstitutunun Nizamnaməsi (3-cü redaksiyada) isə Ədliyyə Nazirliyində 26 avqust 2024-cü ildə dövlət qeydiyyatına alınmışdır. AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutunun hazırkı fəaliyyətinin əsas məqsədi kimi “tarix və etnologiya elmləri sahəsində Azərbaycanın zəngin maddi-mədəni irsinin öyrənilməsinə yönəlmiş fundamental elmi tədqiqatların təşkili və aparılması” (maddə 2.1.) göstərilmişdir. Bura “Azərbaycan tarixi, Əliyevşünaslıq, Tarixin nəzəriyyəsi, mənbəşünaslıq, tarixşünaslıq, dünya tarixi və etnologiya elmi istiqamətləri üzrə tədqiqatlar təşkil etmək” (2.2.1); “Azərbaycanın tarixi və müasir etnologiyasını, türk xalqlarının tarixini və

⁶⁸ Yenə orada.

⁶⁹ **AMEA Abbasqulu Ağa Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun AMEA Abbasqulu Ağa Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu adlandırılması haqqında.** Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin Ümumi Yığıncağının Qərarı. №2/4. 29 noyabr 2023-cü il.

⁷⁰ Yenə orada.

etnologiyasını öyrənmək (2.2.11); “müvafiq dövlət qurumlarının rəsmi müraciətləri əsasında Azərbaycan və dünya tarixi, Azərbaycan etnologiyasına dair əsər və materiallar üzrə rəy vermək (2.2.12); “tarix və etnologiya üzrə fundamental və dövrü nəşrlər təsis etmək, əsas elmi nəticələrin dünya elmi ictimaiyyətinə çatdırılması üçün onların müxtəlif dillərə tərcüməsinə nail olmaq” (2.2.17) aiddir. Məqsədlərinə uyğun olaraq, institut aşağıdakı vəzifələri (2.3) yerinə yetirir: “Tarix və etnologiya sahəsində fundamental elmi-tədqiqat işlərinin prioritet istiqamətlərini müəyyənləşdirmək, onların Azərbaycan Respublikasında mədəni-mənəvi inkişafına yönəltmək” (2.3.1.); “Azərbaycan tarixi və etnologiyasının inkişafı üçün beynəlxalq proqram və layihələrdə iştirak etmək” (2.3.4); “aparılan elmi tədqiqat işlərinin proqramlarını daim yeniləmək və müasir tarix və etnologiya elm sahələrində inkişafın prioritet istiqamətlərinə uyğun şəkildə tərtib etmək (2.3.5); “dövlətin tarix və etnologiya sahələri üzrə elmi və elmi-texniki siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsində iştirak etmək, müvafiq qərarlar üzrə dövlət proqramlarının layihələrinin ekspertizasını aparmaq (2.3.7).⁷¹

Azərbaycan etnologiya elminin yenidən təsisatlanma-təşkilatlanma prosesi elmi mühitdə müzakirələri genişləndirmişdir, Tarix və Etnologiya İnstitutunun yenidən adlandırılması ilə yanaşı, tarix və etnologiya elm sahələrinin vəhdəti, bir-birini tamamlaması, etnologiya elminin inkişaf istiqamətləri, tədqiqat mövzuları və s. məsələlərə diqqət yetirilmişdir.

Bu baxımdan AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutunun direktoru, tarix elmləri doktoru, professor Kərim Şükürovun sədrliyi ilə “Azərbaycan etnologiyası: perspektivlər və prioritetlər” mövzusunda 18 mart 2024-cü ildə keçirilən elmi seminarı Azərbaycan Respublikasında etnologiya elminin inkişafının geniş şəkildə müzakirəyə çıxarıldığı ilk tədbir saymaq mümkündür. Seminarada Azərbaycan etnologiya elminin inkişafı, tədqiqat istiqamətləri, yeniliklər və problemlər barədə müzakirələr aparılmışdır. Müzakirələrdə qeyd edilmişdir ki, AMEA-da struktur islahatları çərçivəsində institutun Tarix və Etnologiya adlandırılmasını dünya elminə uyğunlaşma baxımdan mühüm addımdır. Eyni zamanda, İkinci Qarabağ müharibəsində parlaq qələbəmizdən sonra yeni siyasi, iqtisadi, sosial reallıqlar yaranmışdır. Azərbaycan etnologiya elmi tədqiqatlara müasir dövrün reallıqları müstəvisində baxmalıdır.

Tədbirdə müasir dövrdə elmi ictimaiyyətin diqqətini cəlb edən Azərbaycan tarixindəki dövrləşmə məsələsinin etnologiya üçün də aktual olduğu, elmi problemlərin düzgün qoyuluşunun ciddi elmi nəticələrin əldə edilməsinə, dərin elmi tədqiqat aparılmasında mühüm rol oynadığı vurğulanmışdır. Ənənəvi tədqiqat mövzuları ilə yanaşı, Azərbaycan xalqının etnogenezi, etnik tarixi, geneologiya, milli özünüdərk, miqrasiya prosesləri, etnik-dini münasibətlərlə bağlı tədqiqatların genişləndirilməsi, Azərbaycanın etnoqrafik atlasının, etnoqrafik turizm marşrutlarının yaradılması vacib sayılmışdır. Qeyd edilmişdir ki, uzun tarixi dövr ərzində formalaşmış, dərin inteqrasiya olunmuş etno-mədəni birliyin keçdiyi yol təsərrüfat həyatı, maddi və

⁷¹ **Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutunun Nizamnaməsi** (3-cü redaksiyada). Ədliyyə Nazirliyində 26 avqust 2024-cü ildə dövlət qeydiyyatına alınmışdır.

mənəvi mədəniyyət, sənətkarlıq, ailə-nikah münasibətləri, etnik psixologiya, davranış qaydaları, inam və inanclarında və s. əks olunur. Etnoloji tədqiqatlar aparılarkən etnoqrafik metodlar vasitəsi ilə etnik mədəniyyət əlamətləri və onlarda baş verən dəyişikliklər öyrənilir, bununla da etnogenez, etnik tarix, etnik demoqrafiya, etnoslararası qarşılıqlı təsir, eləcə də müasir siyasi, sosial, mədəni proseslər izah olunur. Etnologiya elminin obyektinə, predmetinə bu şəkildə yanaşmaqla, gələcək inkişaf istiqamətlərini, perspektivləri düzgün müəyyənləşdirilir.

Tarix və Etnologiya İnstitutunun direktoru, tarix elmləri doktoru, professor Kərim Şükürov elmi durğunluqdan çıxmaq üçün ciddi addımlar atılmasını vacib saymış, etnologiya ilə bağlı mövzulara yenidən baxılmasını, sosial çağırışları nəzərə alaraq etnologiyanın praktiki elm sahəsinə çevrilməsinin əhəmiyyətini vurğulamışdır.

İnstitut direktoru Akademiyada Etnoqrafiya Fondunun, Bakının Etnoqrafik Atlasının yaradılmasının bu günün aktual məsələlərindən olduğunu bildirmiş, hər bir şöbənin aktual layihələrlə çıxış etməyə, qrant müsabiqələrində iştirak etməyə çağırılmışdır. “Azərbaycan etnologiyası” adlı bircildlik hazırlanacağını, “Azərbaycan etnologiyası” jurnalının təsis edildiyini bildirən professor Kərim Şükürov etnologiyanın populyarlaşdırılması istiqamətində addımlar atılacağını, Etnoloji xidmət yaradılması üçün müvafiq işlər görülcəyini açıqlamışdır. Tədbirdə gəlinən ümumi nəticələrdən biri bu olmuşdur ki, müasir etnoloji nəzəriyyələrə əsaslanan, təhlil üstünlük verən məqalə və monoqrafiyaların ortaya çıxması üçün etnologiya klassiklərinin ideyalarından milli problemlərin öyrənilməsində və həllində rəşional şəkildə faydalanmaq, dövrün qlobal və ölkə səviyyəli aktual elmi məsələlərinə diqqət yetirilməsini vacibdir.

2025-ci il aprel ayının 29-da AMEA Tarix və Etnologiya İnstitutunda “Azərbaycan etnologiyası: yeni prioritetlər və perspektivlər” adlı Elmi Seminarın (15.03.2024) nəticələrinə həsr olunmuş tədbir keçirilmişdir. Tarix və Etnologiya İnstitutunun direktoru, tarix elmləri doktoru, professor Kərim Şükürov “Tarixi etnologiya”, “Müasir dövr etnologiyası”, “Türk xalqlarının tarixi və etnologiyası” şöbələrində duran vəzifələr, görülcək işlər haqqında məlumat vermişdir. Tədbirdə “Azərbaycan etnologiyası” jurnalının çapa hazırlanması, görkəmli etnoloqlar haqqında “youtube” çıxışlarının hazırlanması şöbələrdə elmi seminarların keçirilməsi, xaricdə nəşr olunan etnologiyaya aid ədəbiyyatların biblioqrafiyasının yaradılması və s. barədə müzakirələr aparılmışdır. İnstitut direktoru geniş etnoloji tədqiqatların aparılması üçün ekspedisiyalar və elmi ezamiyyətlər nəticəsində əldə edilən materialların mühüm əhəmiyyətini vurğulamaqla yanaşı, qarşıda duran vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün kadr potensialının gücləndirilməsinin, gənclərin elmi tədqiqatlara cəlb edilməsinin vacibliyinə toxunmuşdur.

Nəticə

Azərbaycan etnologiya elmi XX əsr boyu təlatümlü inkişaf yolu keçmiş, bəzi illərdə tamamilə sıradan çıxarılan bu elm sahəsi yenidən təsisatlanmış, təşkilatlanmış, qarşıya qoyulmuş elmi vəzifələri yerinə yetirməyə çalışmışdır. Bu elmin mövcudluğunda və inkişafında elmi müəssisələrlə yanaşı, siyasi-ideoloji konyunkturanın

təsiri, tədqiqat istiqamətlərinin, mövzuların müəyyənləşdirilməsi, kadr potensialının vəziyyəti və səviyyəsi, etnoqrafik ekspedisiyaların təşkili və əhatə dairəsi mühüm rol oynamışdır.

Müasir dövrdə etnologiyanın predmetinə həm ənənəvi (etnogenez, maddi və mənəvi mədəniyyət, adət-ənənələr, inam və inancları, ailə-qohumluq sistemləri və s.) mövzuları ilə yanaşı, indiyədək ardıcıl şəkildə öyrənilməmiş mövzular (sosial-siyasi quruluş, tərbiyə sistemləri, psixoloji xüsusiyyətlər, ətraf mühitə uyğunlaşma, iqtisadi həyat, xalqların qarşılıqlı münasibətləri və s.), eləcə də müasir dövrün reallıqlarından irəli gələn mövzulara (qlobal proseslərin siyasi, iqtisadi və sosial proseslərə, etno-mədəni proseslərə təsiri, etnik maraqlar, etnoslararası münasibətlər, müasir dövrdə ailə münasibətlərinin etnik tərəfləri, modernləşmədə ənənəvililiyin rolu, etnoslararası münasibətlərin sosial-psixoloji əsasları, tolerantlıq, multikultural dəyərlərin toplumlardakı qarşılıqlı münasibətlərə təsiri və s.) xüsusi diqqət yetirilməlidir. Məhz bu kimi etnoloji yanaşma müstəvisində baxdıqda aydın görmək olur ki, tarixi-mədəni, eləcə də sosial-psixoloji xüsusiyyətlər etnosların tarixi simasının yaradır.

İnstitutda tarixi-etnoloji tədqiqatlar daha da genişlənməkdədir, illik hesabatla görə, etnoloqların təkcə 2024-cü ildə 4 monoqrafiyası, 1 kitabı (beynəlxalq konfransın materialları), respublika səviyyəli elmi jurnallarda 15 məqaləsi, xarici jurnallarda 2 məqaləsi, beynəlxalq konfranslarda 9 məqalə, 2 tezis, respublika səviyyəli konfranslarda 2 məqalə, 2 tezis, 1 tarix elmləri doktorunun avtoreferatı çap edilmiş,⁷² etnoloqlar Azərbaycanın müxtəlif bölgələrinə (Gəncə, Ordubad, Quba, Naxçıvan şəhəri), eləcə də Türkiyəyə (Ankara), Paraqvaya (UNESCO-nun tədbirinə) elmi eza-miyyətlərə göndərilmişdir.

Müasir dövrdə Azərbaycan etnologiya elmi qlobal, regional, ölkə səviyyəsində elmi çağırışlarını nəzərə almaqla yenidən təsisatlanmış, təşkilatlanmışdır. Etnologiyanın tədqiqat obyektı və predmetinin etnosların sayı qədər çox, etnogenez, etnik, etnomədəni proseslər qədər mürəkkəb olduğunu, keçmişi və müasir dövrü tədqiq etdiyini nəzərə alaraq, on illər ərzində toplanan, etnoqrafik nəşrlərdə əksini tapan, təsvir edilən materialları, tədqiqatları dövrün elmi tələblərinə uyğun olaraq yenidən oxumaq, yenidən öyrənmək, nəzəri cəhətdən əsaslandırmaq əsas vəzifələrdəndir. Etnologiya elmi dövlətin, cəmiyyətin milli-siyasi maraqları ilə, cəmiyyətin problemləri ilə sıx bağlıdır. Bu amili nəzərə almaqla yanaşı, Azərbaycan etnologiyasının dünya etnologiya elminə inteqrasiyası, müasir dünya elmi səviyyəsinə çıxarılması aktual məsələdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI – REFERENCES

1. Abbasov, Arif. Azərbaycan arxeologiya və etnoqrafiya elmlərinə dövlət qayğısı. **“Tarix və onun problemləri”**, 2003, №1, s.95-96.

⁷² **Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutunun** 2024-cü il üçün elmi tədqiqat fəaliyyəti barədə hesabatı. 2024-cü il, 10 dekabr.

2. Abbasov, Arif. **Heydər Əliyev və Azərbaycanda arxeologiya və etnoqrafiya elmlərinin inkişafı**. – Milli Elmlər Akademiyası bizim milli sərvətimizdir – onu qoruyub saxlamalıyıq. Bakı, “Elm”, 2003, s.194.
3. AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutunun etnoqrafiya elmi istiqamətini əhatə edən şöbələrinin AMEA Abbasqulu Ağa Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun strukturuna keçirilməsi haqqında. **AMEA Rəyasət Heyətinin 26 may 2023-cü il tarixli 14/3 nömrəli qərarı**.
4. AMEA Abbasqulu Ağa Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun AMEA Abbasqulu Ağa Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu adlandırılması haqqında. **Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin Ümumi Yığıncağının Qərarı. № 2/4. 29 noyabr 2023-cü il**.
5. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutunun **2024-cü il üçün elmi tədqiqat fəaliyyəti barədə hesabatı**. 2024-cü il, 10 dekabr.
6. **“Ali təhsilin doktorantura səviyyəsi üzrə ixtisasların Təsnifatı”nın təsdiq edilməsi haqqında**. <https://edu.gov.az/upload/file/emr-no641-23.04.12.pdf>
7. Anderson, Ken. Ethnographic Research: A Key to Strategy. **Harvard Business Review**. March, 2009.
8. Akarçay, Gülbün Özdamar. Etnografların Alanda Fotoğrafi Kullanma Deneyimleri ve Çalışma Pratikleri Üzerine Bir Etnografik Çalışma. 2013: **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi**, 26, s.83-128.
9. **Azərbaycan Elmlər Akademiyasında görüş**. “Elm” qəzeti, 2000, 15 sentyabr, s.3.
10. **Azərbaycan etnoqrafiyası**. Üç cildə. I cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007, 544 s.
11. **Azərbaycan etnoqrafiyası**. Üç cildə. II cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007, 384 s.
12. **Azərbaycan etnoqrafiyası**. Üç cildə. III cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007, 568 s.
13. **Азербайджанцы**. отв.ред А.Мамедли, Л.Т.Соловьева; Институт этнологии и антропологии им. Н.Н.Миклухо-Маклая РАН; Институт археологии и этнографии Национальная академия наук Азербайджана НАНА. Москва: Наука, 2017, 708 с.
14. Babayeva, Rəxşəndə. Qubanın toy adətləri. (Tərtibçi və ön sözün müəllifi Tamilla Kərimova-Kocayeva). Bakı, “Elm və təhsil”, 2022, s.31.
15. Bünyadov, Teymur, Əliyev, Bəhmən. Heydər Əliyev və Qədim Qəbələ. **“Azərbaycan” qəzeti**, 2011-ci il, 11 dekabr, s.6.
16. Bünyadov, Teymur. Azərbaycan etnoqrafiyası 50 ildə. **Azərbaycan SSR EA Xəbərləri, Tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası**, 1967, № 3-4, s.131-141.
17. Bünyadov, Teymur. Azərbaycan etnoqrafiya elminin inkişafı (təsərrüfat məişəti). **AEM, V buraxılış**. Bakı: “Elm”, 1985, s.5-17.
18. Бромлей, Юлиан Владимирович, М.В.Крюков. Этнография: Место в системе наук, школы, методы. **Советское этнография**. 1987 №3, с.45-61
19. Джафарзаде, Исак. Этнографическая работа в Азербайджанской ССР. **Советское этнография**, 1946, №2, с.216.
20. Джафарзаде, Исак. Этнографическая работа в Азербайджанской ССР за 1940-1947 годы. **Известия АН Азерб. ССР**, 1948, №7, с.54-61

21. Əliyeva, Sevdagül. XX əsrin birinci yarısında Azərbaycan etnoqrafiya elminin inkişafı (tarixi-etnoqrafik tədqiqat), tar.elm.nam.diss... **avtoreferatı**. Bakı: 2001, 18 s.
22. Əliyev, Bəhmən. **XX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda etnoqrafiya elminin inkişafı**. Tarix elmləri namizədi dissertasiyası. Bakı, 2007, s.188.
23. Əliyev, Bəhmən. Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə Azərbaycan etnoqrafiya elminin inkişafı. AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutunun **“Heydər Əliyev-100: Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya elmlərinin prioritet məsələləri” adlı Respublika konfransı**. 2023-cü il may, s.38-41.
24. Həvilov, Həvil. **Azərbaycan etnoqrafiyası**. Bakı: “Elm”, 1991, 253 s.
25. İsmayılova, Səbinə. BDU-nun tarix fakültəsinin tarixindən. **Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar Elmlər Seriyası**. №3, 2015, s.78-84, s.79.
26. İsmayıl, Zülfiyyə. Ana dilimizə qayğı: keçmişə ehtiram, gələcəyə təminat. **“525-ci qəzet”**, 2023, 23 fevral, s.4.
27. Керимова, Тамилла. **Из истории Национальной Академии наук Азербайджана**. Баку, Издательство «Тэхсил», 2005, 568 с.
28. Керимова-Коджаева Тамилла. Этапы становления и развития востоковедической науки в Азербайджанской ССР. История Востока. **Историография, источниковедение, методы исторического исследования. Ориенталистика**, <https://doi.org/10.31696/2618-7043-2023-6-1-097-117> 2023 год, vol.6, №1, с.97-117, с.100.
29. Kərimov, Emil. Azərbaycan etnoqrafiyası XXI əsrin astanasında. **“Azərbaycan” qəzeti**, 2000, 17 yanvar, s.82.
30. Kərimov, Emil. Etnoqrafiya və müasirlik. **“Xalq qəzeti”**. 2014.16 may, s.14. <https://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2014/may/368861.files/370210.htm>
31. Керимова, Тамилла. Съезд, объединивший тюркский мир (посвящается 90-летнему юбилею Первого Всесоюзного Тюркологического съезда). **Известия НАН Азербайджана. Серия общественных наук**, 2016, №3, s.20-34.
32. Каракашлы, Кахраман. Основные итоги и перспективы этнографического изучения Азербайджана. **Материалы к сессии посвященном итогам археологических и этнографических исследований**, 1964 г. в ССР. Тез. докл. Баку, 1965, с.176-177.
33. Кирилл, Василевич Чистов. Из истории советской этнографии 30-80 гг. XX века. К 50-летию Института Этнографии АН СССР. **Советское этнография**. 1987, №3, с.3-17.
34. **Qarabağ: maddi, mədəni və mənəvi irs** (tarixi-etnoloji tədqiqat). Baş redaktor İlhamə Məmmədova. II kitab. Bakı, 2023, 400 s.
35. Qasımlı, Musa. Heydər Əliyev və Azərbaycan folkloru. **“Ozan dünyası” jurnalı**, 2010, №2, s.3-19.
36. Quliyev, Şahpələng, Göyüşov Rəşid. Etnoqraf və arxeoloqların ümumittifaq elmi sessiyası. **Azərbaycan SSR EA Xəbərləri, İctimai elmlər seriyası**, 1964, №2 s.133-134.
37. Гулиев, Гасан. Музей истории Азербайджана. **Советская этнография**, 1955, №2, с.131-133.

38. Гулиев, Гасан. Этнография Азербайджане за 40 лет. **Советская этнография**, 1961, №4, с.166-170.
39. Мəmmədli, Əliqə. Etnoqrafiya yoxsa... Etnoslari və mədəniyyətləri tədqiq edən elmi necə adlandırılmalı? <https://az.strategiya.az/news.php?id=28283> 12:22/02.04.2015
40. Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan bölməsinin yaradılmasına həsr olunmuş müşavirədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin giriş nitqi – 7 avqust 2002-ci il. **“Azərbaycan” qəzeti**, 2002-ci il, 15 avqust.
41. Mustafayev, Arif. Arxeoloq və etnoqrafların Şamaxı konfransı. **Azərbaycan SSR EA Xəbərləri. Tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası**, 1974, №4, s.27.
42. Мустафаев, Ариф, Аразова Роза. Сессия археологов и этнографов Азербайджана. **Советское археология**, 1976, №3, с.354-355.
43. Марков, Геннадий Евгеньевич, Соловей, Татьяна Дмитриевна. Этнографическое образование в Московском Государственном Университете (К 50-летию кафедры этнографии исторического факультета МГУ). **Этнографическое обозрение**, 1990, №6, с.79-91.
44. Örnek, Sedat Veyis. Etnoloji sözlüyü. Ankara Universiteti. **Dil, Tarix-Coğrafiya Fükultəsi Yayınları**: 200, 1971, 74 s.
45. Örnek, Sedat Veyis. Etnolojinin tarixçəsi, başlıca ekolləri, görevləri. **“Antropoloji dergisi”**. 1968, sayı 4, s.165-194.
46. Подробная история института. Институт истории и этнологии имени Ч.Ч.Валиханова. https://iie.kz/?page_id=17387&lang=ru
47. Из истории академической этнографии в Казахстане. Институт истории и этнологии имени Ч.Ч.Валиханова. https://iie.kz/?page_id=17410&lang=ru
48. Чистов, Кирилл Василевич. Из истории советской этнографии 30-80 гг. XX века. К 50-летию Института Этнографии АН СССР. **Советское этнография**. 1987, №3, с.3-17.
49. Тавадов, Гамлет Темирович. Этнология. **Учебник для вузов**. Москва: Проект, 2002, с.352.
50. Тишков, Валерий. Отвечаю на вопросы. http://www.valerytishkov.ru/cntnt/main_4.html?cons848_page=4
51. **Этнология**. под ред. Татьяна Алексеевна Титовой. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2017, 404 с.
52. Юлиан, Владимирович Бромлей, М.В.Крюков. Этнография: Место в системе наук, школы, методы. **Советское этнография**. 1987, №3, с.45-61.

MÜƏLLİF HAQQINDA MƏLUMAT – INFORMATION ABOUT AUTHOR

Əliyev Bəhmən Fazil oğlu – tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu. Azərbaycan, Bakı

Aliyev Bahman Fazil – Doctor of Philosophy in history, associate professor. A.A.Bakikhanov Institute of History and Ethnology, ANAS. Azerbaijan, Baku